

परिच्छेद - एक

परिचय

१.१ मगर जाती र परिवर्तनको वारेमा सामान्य परिचय

नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसास्कृतिक तथा बहुधार्मिक राष्ट्र हो । नेपालमा विशेष गरेर खस आर्य तथा मंगोल जाती अन्तरगतका विभिन्न जातजाती तथा जनजाती बसोवास गर्दछन् । मंगोल जातीका जनजातीहरूमा तामाङ्ग, गुरुङ्ग, शेर्पा, राई, लिम्बु, थकाली, जिरेल, सुनुवार, लेप्चा, थारु, मेचे, धिमाल, नेवार आदि पर्दछन् । जसमध्ये मगर जनजाती पनि एक हो ।

नेपाल दुई भिन्न भिन्न भौगोलिक परिवेश र सास्कृतिक परम्परा भएका ठुला मुलुकहरू भारत र चीनको निकटताले गर्दा प्राग ऐतिहासिक कालदेखी संस्कृतीको साथ साथै अनेक जातीहरू पनि भिन्न पुगे । नेपालको भौगोलिक विभाजन अनुसार हेर्ने हो भने हिमाली भेगमा भोटे, शेर्पा, तामाङ्ग, ल्होमी, लापा, मनाङ्गे, थकाली जस्ता जातीहरू बसोवास गरेको पाइन्छ । पहाडी क्षेत्रमा ब्राम्हण, क्षेत्री, मगर, गुरुङ्ग, नेवार, लिम्बु, तामाङ्ग, सुनुवार, दनुवार माभी, दरै धागंड, मुसलवान, यादव आदि जातिहरूको बसोवास गर्दछन् भने तराईमा यादव, थारु आदी जातिका मानिसहरू बसोवार गरेको पाईन्छ ।

मगर जनजातीहरू नेपालको सबै क्षेत्रमा छरिएर रहेका छन । यिनीहरू नेपालका आदिवासी जनजाती मानिन्छन । आदिवासी जनजाती भन्नाले “आफ्नो मातृ भाषा र परम्परागत रितिरिवाज, छुट्टै सास्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित र अलिखित ईतिहास भएको अनुसुची बमामिजको समुलाय सम्भन्नु पर्दछ ।” (आदिवासी जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रस्थान ऐन २०५८) । आदिवासी जनजातीहरूको आफ्नो अलग पहिचान, निश्चत भौगोलिक क्षेत्रमा बसोवास गर्ने, आफ्नै भाषा, सस्कृती, धर्म, परम्परा र हामीको भावना भएको हुन्छ । मगर जनजातीहरू नेपाल अधिराज्यभर फैलिएर बसोवास गरेको भएता पनि मुख्य रूपमा गण्डकी, धौलागिरी, राप्ती र लुम्बिनी अञ्चल अन्तरगतका विभिन्न जिल्लाहरूमा बसोवास गरेको पाईन्छ । “मगर जनजातीहरू मुख्य रूपमा भोटवर्मेली भाषा परिवार अन्तरगतका तीन किसिमका भाषिक समुहहरू रहेका छन । जसमा बाह्र मगरात

हुँट, अठार मगरात र काईके हुन ।”(वेब पेज ईन्डिजिनियस भोइस) “मगर जाती मुख्यतया नेपालको मध्य पहाडी भेगमा बसोबास गर्ने भोटबर्मेली मुलको जाती हो ।” (हागन टोनी (२०५८). नेपालको चिनारी. हिमाल किताव. पृ ४८)

अठार मगराती भाषा अन्तरगत खाम भाषा पर्दछन् । यो भाषा विशेष गरि गुल्मी, सल्यान, रोल्पा बाग्लुङ्ग, प्युठान, डोल्पा जिल्लाका मगरहरू बोल्ने गर्दछन् । अठार मगराती भाषाका कुनै पनि साहित्यिक रचनाहरू फेला परेका छैनन् । बाह्र मगराती भाषा बोल्ने जिल्लाहरू पाल्पा, तनहु, स्यांजा, चितवन, नवलपरासी, रामेछाप, सिन्धुली, उदयपुर, ईलाम, ओखलढुंगा, पाचथार, धनकुटा, सर्लाही, महोत्तरीमा बढि मात्रामा बोलिन्छन् ।

संख्याको हिसावले मगरहरू नेपालको तेस्रो ठुलो जनजाती हो । यिनीहरूमा मंगोलियन विशेषता रहेको छ भन्ने कुरालाई उनीहरूको शारिरिक बनोटले समेत पुष्टि गरेको छ । प्राचिनकाल देखी नै खस आर्यहरूसँगको अत्याधिक निकट सम्पर्कले गर्दा कतिपय स्थानहरूमा उनीहरूकै संस्कृती र परम्पराबाट प्रभावित भएको पाईन्छ । मगरहरूको आफ्नै परेत रहन्छन जसलाई भुसाल भनिन्छ । मगरहरूको मुख्य धर्म बौद्ध धर्म र प्रकृती धर्म हो भने केहीले हिन्दु धर्म पनि मान्ने गरेका छन । उनीहरूको मुख्य चाडको रूपमा दशै, तिहार, माघे सक्रान्ती, बौद्ध पुर्णिमा, कुल पुजा आदी रहेका छन । उनीहरूको आफ्नै जात भित्र फुपु चेला मामा चेलीको रूपमा विवाह सम्बन्ध हुने परम्परा रहेको छ । मगर परिवार मातृसत्तात्मक परिवार हो । साभो व्यवहार, मिलनसार,इमान्दार, लगनशील र बहादुर जस्ता गुणहरू पाईन्छन । पृथ्वीनारायण शाहकै पाला देखी सैनीक र प्रहरीमा भर्ती हुने परम्परा साथै ब्रिटिस आर्मी, भारतिय सेना र सिंगापुर पुलिसमा रहि सेवा र बहादुरी देखाउदै आएका छन् ।

मगर जातिको उत्पत्ति र नामाकरणको सम्बन्धमा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन नेपाल अधिराज्यको भुगोलका ज्ञाताहरूले तीन भागमा विभाजन गरेका छन । कोशी, गण्डकी र कर्णाली प्रदेश । मगर बसोबास भुभागलाई मगरात भनिन्छ । पृथ्वीनारायण शाहले पनि मगरातबारे चर्चा गरेका छन । (शर्मा, २०४९) । नेपालमा मगरहरू पाचौँ समुह गरी प्रवेश गरेका थिए । पहिलो समुह पश्चिम भेगबाट आएका मुनाडवाका सन्तानहरू नै सर्वप्रथम २३०० ई.पु तिर नेपालमा प्रवेश गरेका थिए । दास्रो समुह आसामबाट, तेस्रो समुह उत्तरी भेगबाट, चौथो समुह सिक्किमबाट र पाचौँ समुह

दक्षिण भेगबाट नेपाल प्रवेश गरेको हुन भन्ने भनाई पाईन्छ । मगर जनजातीको उत्पत्ती हाल चिनको “सिम” भन्ने स्थानबाट भएको हो भनेर किरात संस्कृतिका विहेशज्ञ श्री ईमानसिं चेमजोडले लेख्नुभएको छ । पण्डित शरदचन्द्र दासका अनुसार मगरहरू तिब्बतको काङ्पचिन उपत्यकाबाट शेर्पासँग यद्धमा पराजित भएर नेपाल प्रवेश गरेका हुन, (बराल मगर) ।

हुण जाती उत्तरबाट यस प्रायद्वीपमा आए र ससाना राज्य खडा गरे । कालान्तरमा तिनैजाती मगर कहलाए । हुण जातीको लगत्तैपछि मध्य एसियाबाट हेप्ताल जातीहरू दक्षिणबाट यस प्रायद्वीपमा

१.२ समस्याको कथन

नेपालमा रहेका प्रत्येक जनजातिको आफ्नो छुट्टै पहिचान रहेको छ । प्रत्येक जनजातिको विशिष्ट संस्कृति, भेषभूषा राष्ट्रको एक पहिचान बन्न पुगेको छ । यी जनजातिको विकास विना राष्ट्रको विकास असम्भव छ । संख्यामा मगरले जनजातिहरूमा प्रथम स्थान ओगटेको भए पनि यिनीहरू सामाजिक, आर्थिक रूपमा विपन्न र पिछडिएका समुदायमा पर्दछन् । कुनै पनि जातिको सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक अवस्था परिवर्तनशील छ । बाह्य र आन्तरिक सामाजिक सांस्कृतिक शक्तिहरूले यिनीहरूलाई प्रभाव पारिरहन्छन् । सामाजिक रूपले अन्तरक्रिया र अन्तरसम्बन्धको दायरा फराकिलो र फरक समूह र संस्थासँग वृद्धि हुनजान्छ । मगर जनजातिहरू नेपालका आदिवासी भएका हुँदा यिनीहरूको मुख्य आयश्रोत कृषि हो । तर आधुनिकीकरण र शिक्षाको प्रचारप्रसारले मगरहरू कृषि बाहेक अन्य पेशामा लाग्न थालेका छन् । त्यस्तै यिनीहरूको मौलिक संस्कृति, भेषभूषा विस्तारै लोप हुँदै गएको छ । यिनीहरूको मौलिक संस्कृति हराउँदै जानु भनेको एउटा सिंगो राष्ट्रको साभ्ना सम्पत्ति हराउनु हो । यस गल्कोटनगरपालिका वडा नं. ८, बिरकोट गाउँका मगरहरूको यस अध्ययनले निम्न समस्याहरू केन्द्रित गर्दछ:

१. मगर समुदायको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्थामा के कस्ता परिवर्तन आएका छन् ?
२. मगर समुदायको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्थामा परिवर्तन आउनाका कारणहरू के के हुन ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको सामान्य उद्देश्य गल्कोटनगरपालिका वडा नं. ८ को विरकोट गाउँका मगरहरूको सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन रहेको छ ।

१. मगर जनजातिको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पक्षमा देखिएका परिवर्तनकोहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने ।

१.४ अध्ययनको महत्व

नेपाललाई विश्वमा चिनाउन कुनै पनि जनजातिको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्था एकदमै महत्वपूर्ण छ । नेपालमा भएका विभिन्न जनजाति मध्ये मगरहरू धेरै पिछडिएका छन् । त्यसैले यस जातिलाई सवल, सक्षम बनाउन र उनीहरूलाई पनि देश विकासमा संलग्न गराउन अत्यन्त आवश्यक छ । यस अध्ययनको महत्व निम्न प्रकारका छन्:

१. यस अध्ययनबाट प्राप्त सामाजिक आर्थिक परिवर्तनको सत्य तथ्यले पछि हुने अध्ययनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।
२. मगर समुदायको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक पक्ष साथै त्यसमा भएको परिवर्तनको स्वरूपको जानकारी दिनेछ ।
३. मगर समुदायको वर्तमान भूमिका र सम्भावित भविष्यको स्वरूप बारे इंगित गर्न अध्ययनले महत्वपूर्ण भूमिका निभाउनेछ ।
४. मगर समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा परिवर्तनको यथार्थ चित्रण प्रस्तुत भै समय सापेक्ष विकासको लागि उत्प्रेरण गर्नेछ ।
५. यस अध्ययनद्वारा मगर समुदायको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्थाको अन्य जातिसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्न सकिनेछ ।

१.५ अध्ययनको संगठन

यस अध्ययनलाई सात परिच्छेदमा छुट्याइएको छ । परिच्छेद एकमा नेपालका मगरहरूको परिचय, समस्याको कथन, अध्ययनको उद्देश्य र अध्ययनको महत्व रहेको छ ।

परिच्छेद दुईमा पूर्वसाहित्यको समीक्षा समावेश गरिएको छ । परिच्छेद तीनमा अनुसन्धान ढाँचा, अध्ययन क्षेत्र छनोट, तथ्याङ्कको संकलन विधि, तथ्याङ्कको समग्रता र नमुना, तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण, अध्ययनको सीमा रहेका छन् । परिच्छेद चारमा गल्कोटगाउँ विकास समिति र अध्ययन क्षेत्र बिरकोट गाउँको सामान्य परिचय राखिएको छ ।

परिच्छेद पाँचमा अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था र त्यसमा आएको परिवर्तनबारे वर्णन गरिएको छ । जसअन्तर्गत जनसंख्या, परिवारको प्रकार, शिक्षा, धर्म, भाषा, स्वास्थ्य, संस्कार र चाडपर्वहरू रहेका छन् ।

परिच्छेद छमा आर्थिक अवस्था र त्यसमा आएको परिवर्तन राखिएको छ जसअन्तर्गत जग्गाको वितरण, उत्पादनको स्थिति, खाद्यान्नको पर्याप्तता, पेशा, आय-व्यय वितरण आदि रहेका छन् । अन्तमा परिच्छेद सातभित्र सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू राखिएको छ ।

परिच्छेद-दुई

पूर्वसाहित्यको समीक्षा

कुनै पनि क्षेत्र वा विषयवस्तुको अनुसन्धान गर्नु अघि पूर्व साहित्यको समीक्षा गर्नु अत्यन्त जरुरी छ । विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूले नेपालका विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेका मगरहरूको बारेमा विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, पत्रपत्रिका र शोधपत्र प्रकाशित गरेका छन् । जसमध्ये केहीको समीक्षा गरिएको छ र उनीहरूले मगरहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाबारे प्रस्तुत गरेका विचारलाई संक्षिप्त वर्णन गरिएको छ ।

बराल मगर(२०५०) ले 'पाल्पा, तनहुँ र स्याङ्जाका मगरहरूको संस्कृति' नामक शोधपत्रलाई पुस्तकका रूपमा प्रकाशन गरेका छन् जसमा उनले स्याङ्जा, पाल्पा र तनहुँका मगरहरूको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक पक्षको व्याख्या गरेका छन् । यसमा उनले मगरहरूको उत्पत्ति, नामाकरण, थर र उपथरका बारेमा व्याख्या गरेका छन् । उनका अनुसार प्राय मगरहरूमा बाहुन क्षेत्रीको प्रभाव परेर विधि विधान बाहुन क्षेत्रीको जस्तै भए पनि उनीहरूले आफ्नो मौलिक विधि पनि अपनाउने गरेका छन् । जस्तै :- ज्वाइँ, भान्जा पुजारी राख्ने, चैत दशैं अष्टमीको दिन कोत पूजामा दुईजना मगर पुजारी राख्ने, बलि चढाउँदा पहिले एक जना पुजारीले मार हान्ने र नछिनेमा दोस्रो पटक अर्को पुजारीले मार हान्ने गर्छन् । मगरहरूको आफ्नै नृत्य सोरठी, घाँटु, कोह्ला र यौनिच अहिलेसम्म प्रचलनमा छ । उनले कतिपय ठाउँमा पाल्पा, स्याङ्जा र तनहुँका मगरहरूलाई अरु ठाउँका मगरहरूसँग तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

नेपालमा मगरहरू पाँच समूह गरी प्रवेश गरेका थिए । पहिलो समूह मुनाङ्वाका सन्तानहरू नै सर्वप्रथम २३०० ई.पु. तिर नेपालमा प्रवेश गरेका थिए । दोस्रो समूह आसामबाट, तेस्रो समूह उत्तरी भेकबाट, चौथो समूह सिक्किमबाटपाँचौँ समूह दक्षिण भेकबाट नेपालमा प्रवेश गरेका हुन् भन्ने भनाई पाइन्छ । मगर जातिको उत्पत्ति हाल चीनको 'सिम' भन्ने स्थानबाट भएको हो भनेर किराँत संस्कृतिका विशेषज्ञ श्रीईमानसिं चेमजोडले लेख्नु भएको छ ।

विष्ट(१९७६) का अनुसार मगरहरू मंगोलियन शारीरिक बनोटका हुन्छन् र उनीहरू भोट बर्मेली परिवारको भाषा बोल्ने गर्दछन् । मगरहरूको मुख्य थलो बाह्र मगराँत (लुम्बिनी,

राप्ती र भेरी) भए तापनि अहिले उनीहरू नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका सम्पूर्ण भागमा फैलिएका छन् । यिनीहरूको मुख्य पेशा कृषि हो । यसबाहेक यिनीहरू पशुपालन, काठको काम, ढुंगाको काम, भवन निर्माण जस्ता काममा पनि संलग्न रहेको पाइन्छ । उत्तरी भागमा रहेका मगरहरू लामो दूरीको व्यवसायबाट आर्थिक रूपमा निकै प्रबल बनेका छन् ।

ब्राह्मण पुरेत लगाउने हिन्दू मगरहरू बच्चा जन्मेको दस दिनसम्म सूतक बार्ने र एघारौं दिनमा बच्चाको नाम राख्ने गर्छन् । नजिकको नातेदार मर्दा तेह्र दिनसम्म जुठो बार्ने गर्छन् । ब्राह्मण पुजारी नलगाउने मगरहरू भान्जा वा ज्वाइँद्वारा धार्मिक कार्यहरू सम्पन्न गर्ने गर्छन् । यिनीहरू बच्चा जन्मेको तीन दिनसम्म सूतक बार्ने र चौथो दिनमा न्वारन सम्पन्न गर्ने गर्छन् । बुद्धिष्ट मगरहरू धार्मिक कार्यहरू सम्पन्न गर्नुपर्दा ब्राह्मणको सट्टा लामा बोलाउने गर्छन् । यिनीहरू मान्छे मरेपछि लासलाई गाड्ने गर्छन् ।

नेपालको साथसाथै ठूलो संख्यामा मगरहरू गोर्खा सैनिकमा लागेका देखिन्छन् । गोर्खा सैनिकमा पाउने तलब र पेन्सन पनि मगरहरूको प्रमुख आयश्रोत बनेको छ । मगरहरूले भारत, मलेशिया, बेलायतमा समेत ठूलो नाम, पद पाएका छन् । मगरहरू हिन्दू मगर र बुद्धिष्ट मगर गरी दुई थरीका हुन्छन् । सबै मगरहरूमा मामाको छोरी बिहे गर्ने प्रथा छ । उत्तरतिरका मगरहरूमा भने मामा र फुपू दुवैतिरको छोरी बिहे गर्ने चलन छ । धेरै मगरहरूको बाहुन क्षेत्रीको चलनअनुसार बिहे गरेको पाइन्छ । आफ्नै पुरानो मौलिक रीतिरिवाज अनुसार बिहे गर्दा केटीको घरमा जाँडको सौगात पठाउने गरिन्छ र सौगात स्वीकार भएपछि बिहे पक्का मानिन्छ ।

शर्मा(२०५२) का अनुसार मगरहरूको परम्परागत घर ढुंगा माटाले बनेको भित्रबाहिर गोबर माटोले लिपेको र खरले छाएको हुन्छ । भुइँ तलामा अगेना, चुलो राखिएको हुन्छ र एउटा कुनामा घरका देवताहरू राखी पूजा गर्ने गर्छन् । हरेक परिवारका कूल देवता हुन्छ, जसलाई प्राय भान्छा कोठामा राख्ने गर्छन् । मगरहरूमा केटी भगाउने चलन पनि पाइन्छ । मगर समाजमा विधवा विवाह पनि हुने गर्छ तर यस्तो विवाहमा केटी भित्रयाउँदा केटाले चुरा मात्र दिन्छ, सिंदुर भने दिदैन । मगर समाजमा नारीलाई स्वतन्त्रता दिइएको छ । बुहारीहरूले सासु ससुराको नजिक पर्दा घुम्तो हाल्न नपर्ने, लोग्नेसँग मन नमिलेमा माईत फर्कन पाउने वा पारपाचुके लिन सक्ने चलन छ ।

शर्मा(२०४९) ले 'हाम्रो समाज एक अध्ययन' नामक पुस्तकमा मगर जातिको जातीय इतिहास, मूल थलो, थर, जन्म संस्कार, मृत्यु संस्कार बारे संक्षिप्त वर्णन गरिएको छ । विशेष गरी शिखरनाथ सुवेदीको कवितांश उद्धृत गरी मगर जातिको व्याख्या र विश्लेषण गर्न खोजिएको छ । गहनतम विश्लेषण नभई सतही र द्वितीय स्रोतमा बढी आधारित भई मगर जातिको व्याख्या छ । उनका अनुसार मगर जातिमा विधवा विवाह स्वीकृत छ, सूतक पन्ध्र दिनमा चोख्याइन्छ, मगर थर तीन प्रकारका छन् ।

हिचक (१९६५) का अनुसार मगरहरू अधिक मात्रामा हिन्दु धर्मबाट प्रभावित छन् तर उनीहरूको आफ्नो मौलिक परम्परा जस्तै विवाहमा कुखुरा भोग हाले जुन ब्राम्हण क्षेत्रीको भन्दा बिल्कुलै अलग छ र पनि कायम रही आएको छ । यिनीहरू भोट बर्मेली परिवारको भाषा बोल्छन् । उनीहरूको मुख्य पेशा कृषि हो । कृषिमा यिनीहरू गहुँ, जौ र मकै उत्पादन गर्छन् । यस समुदायका मगरहरूको कृषि बाहेक गोर्खा सैनिकबाट प्राप्त तलब, पेन्सन र पशुपालन आयआर्जनका प्रमुख श्रोतहरू हुन् । भोग खाने र धूप खाने दुई थरिका देवीदेवताका पूजा गर्छन् । घरपरिवारमा कोही विरामी भयो भने देवीदेवतालाई पुकारेर भाकल राख्ने गर्छन् । विवाहमा केटाको तर्फबाट सौगात विशेष गरी दही पठाउने गरिन्छ र केटीको अभिभावक आमा, बुबा, दाजुभाइले त्यो सौगात स्वीकार गरेपछि बिहे पक्का भएको मानिन्छ । कारणवश विवाह नहुने भएमा केटा पक्षबाट जरिवाना तिर्नु पर्ने हुन्छ । यस समुदायमा पुन विवाहको पनि चलन छ । लोग्नेसँग चित्त नबुझेमा सजिलैसँग माइत जान वा अर्को बिहे गर्न सक्छन् । त्यसैले यस समुदायमा मगर लोग्ने मान्छेहरू सकेसम्म स्वास्नीलाई खुशी पारेर राख्ने गर्छन् । यस समाजका बुहारीहरूलाई माइतबाट दिइने पेवाले गर्दा घरपरिवारमा उनीहरूको स्थिति मजबुत बनाउन मद्दत पु-याएको छ । पेवामा गाई, बाखा, कुखुरा र धनीले जग्गा दिने गर्छन् । यस प्रकारको पेवामा पूर्ण रूपमा उसैको मात्र हक हुने गर्छ ।

मगरदीप (२०६०) ले आज धार्मिक दृष्टिले मगरहरू दुई समूहमा विभाजित भएको पाइन्छ । देशका करिब ३५% मगरहरू आफ्नो मातृभाषा बुभुधैनन् र उनीहरू हिन्दुहरूको एक अंग जस्ता देखिन्छन् । तर बाँकी ६५% मगरहरू बौद्ध धर्मावलम्बी छन् । आर्यहरूको संगत, प्रभाव र सामिप्यले गर्दा एक थरी मगरहरूले आफ्नो मातृभाषा गुमाइसकेका छन् भने आर्यहरूको संगत, प्रभाव र सामिप्यले गर्दा एक थरी मगरहरूले आफ्नो मातृभाषा

गुमाइसकेका छन् भने आर्यहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव भन्दा अलग सुदूरवर्ती गाउँहरूमा स्वतन्त्र बाहूल्य राख्ने मगरहरूको ठूलो संख्या खस अर्थात् नेपाली भाषा राम्ररी बुझ्न सक्दैनन् । मगरहरूको मौलिक परम्परा पितृपूजामा सुंगुरको बलि चढाउने, विवाहमा मामा चेलीलाई ग्राह्यता, बुद्ध जयन्तीलाई चण्डी पूजाको रूपमा मनाउने, हिन्दुहरूद्वारा बर्जित कतिपय तिथिहरूमा बलि चढाउने परम्परा आज पनि जिवितै छन् । आर्यहरू सामिप्यका मगरहरू आफ्नो धार्मिक कार्यको निम्ति हिन्दु ब्राम्हणलाई पुरोहित थाप्छन् र उसैको निर्देशन अनुसार विवाह, जन्म संस्कार, मृत्यु संस्कार र सराद्धे लगायत अन्य धार्मिक पाठपूजा गर्छन् । तर यो प्रभावबाट मुक्त मगरहरूको ठूलो संख्या आज पनि लामा भक्तीहरूलाई गुरु मान्ने, ज्वाइँ चेली कन्या केटीहरूलाई शक्ति मानेर उपाशना गर्ने मगर परम्पराको निर्वाह गरिरहेका छन् । यी मगरहरू सराद्धे, जन्म मृत्यु र विवाह जस्ता संस्कारगत प्रचलनमा ज्वाइँचेली र कन्या चेलीबेटीहरूलाई पूजा गर्छन् । यसरी मगरहरूले आफ्नो विशिष्ट पहिचान कायम गरी आफूलाई अलग अस्तित्ववान जनजातिको रूपमा उभ्याएका छन् ।

शर्मा(२०४५) का अनुसार मगरहरू राष्ट्रिय एकीकरणभन्दा अघि पश्चिम नेपालको बाह्र मगरात राप्ती, लुम्बिनी र भेरी अञ्चलमा सीमित थिए र आफ्नो छुट्टै राज्य पनि थियो । अहिले यिनीहरू पश्चिमका प्राय जसो सबै निकटवर्ती अञ्चलमा र पूर्व, दक्षिण र उत्तर प्रदेशका केही ठाउँमा फैलिएका छन् । तर अझै पनि यिनीहरूको ठूलो संख्या पश्चिमी पहाडमा छ । नेपालमा तामाखानीहरू चलेको समयमा यिनीहरू तामाखानीमा काम गर्थे । उनीहरूकर्मि काम र कालीगढीमा पनि पोख्त थिए । त्यसैले उनीहरू देशका विभिन्न भागहरूमा छरिन पुगेका हुन् ।

थापा(२०३६) विशाल नेपालको स्थापनामा मगरहरूको भूमिका अति महत्त्वपूर्ण छ । काजी विराज थापा, काजी जसपाल थापा, गंगाराम राना, काशीराम थापा, प्रतिमान राना, देवदत्त थापा, आदि वीर मगर सेनानीहरूको मातहतमा शाही सेनाको एउटा ठूलो संख्या मगरहरूले कायम गरेका थिए ।

श्रेष्ठ र सिंह(१९८७) प्राय मगरहरू सिकर्मी काम गर्ने गर्छन् । आफ्नै जग्गा जमीन हुने मगरहरू खेतीपाती गर्ने गर्छन् । केही मगरहरू खानीमा, केही रंग लगाउने, केही डोको नाड्लो बुन्ने, केही बाँसको सामाग्री बनाउने र केही रक्सी बनाउने काम गर्छन्

मगरहरूमिजासिलो स्वभावका हुन्छन् र उनीहरू बढी नाचगान, संगीत मनपराउने गर्छन् । उनीहरूको सिंगारु र पसारी नामका विभिन्न नाच हुनेगर्छन् ।

थापा मगर (२०५६) ले मगर जातिको सामाजिक, आर्थिक अवस्था इमाडोल गा.वि.स को आफ्नो शोधपत्रमा विश्लेषण गरेका छन् । त्यसै गरी रिमाल, २०५९ ले मगर जातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था सैंबु गा.वि.स. को आफ्नो शोधपत्रमा प्रस्तुत गरेकी छिन् । उपयुक्त दुवै शोधपत्रले सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक परिवर्तनको गहन अध्ययन गरेको भने भेटिदैन । यथास्थितिमा रहेको अवस्थाबाट विकास हुनु वा रूपान्तरण हुनु नै परिवर्तन हो । सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थामा पहिलेको तुलनामा फरक वा रूपान्तरण हुन नै सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तन हो । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनमा एक निश्चित क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आएका मगरहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था र यसमा आएको परिवर्तनको अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

परिच्छेद-तीन

अनुसन्धान विधि

कुनै पनि अनुसन्धानमा अनुसन्धान विधिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यस अनुसन्धान विधि अन्तर्गत अनुसन्धान ढाँचा, क्षेत्र छनोट, तथ्याङ्कको समग्रता र नमुना छनोट, तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत, तथ्याङ्कको वर्गीकरण एवं सम्पादन, तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण, अध्ययनको सीमा जस्ता कुराहरूलाई देखाइएको छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

यस अनुसन्धानको ढाँचा वर्णनात्मक तथा अन्वेषणात्मक रहेको छ । यहाँ मगर जातिको समस्या पत्ता लगाउनुको साथै यिनीहरूको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पक्ष र त्यसमा आएको परिवर्तनलाई वर्णनात्मक ढंगले क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य

अध्ययन क्षेत्रको रूपमा बागलुङ जिल्लाको गलकोट नगरपालिका वडा नं - ८, विरकोटको विरकोटछानिएको छ । यहाँको कुल १४६ घरधुरीमध्ये २० घरपरिवारलाई अध्ययनको लागि छनोट गरिएको छ । विरकोट गाउँलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिनुको प्रमुख कारणहरू निम्न प्रकारका छन्:-

- १) शोधकर्ता यसै गाउँको बासिन्दा भएको हुनाले यथार्थ पहिचानको निमित्त सरल पर्ने भएकोले ।
- २) यहाँका मगर समुदाय अन्य जातिको भन्दा तुलनात्मक रूपमा पिछडिएकोले गर्दा ।
- ३) यस गाउँमा विगतको तुलनामा परिवर्तन भैरहेकोले ।

३.३ तथ्याङ्कको समग्रता र नमुना छनोट

अध्ययन क्षेत्र बागलुङ जिल्लाको गलकोट नगरपालिकाको वडा नं. ८ को विरकोट गाउँलाई छनोट गरिएको छ । वडा नं. ८ को कूल जनसंख्या २२४५ रहेको छ र विरकोट गाउँको १४६ घरधुरी मध्ये ९१ घरधुरीमगरहरूको मात्र रहेको छ । जसमा ७०५ जनसङ्ख्या रहेको छ ।

त्यसमध्ये २० घरधुरीलाई अध्ययनका लागि उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरिएको छ । २० घरधुरीको जम्मा जनसंख्या १०१ रहेको छ जसमध्ये, कतिपय ठाउँमा आवश्यकताअनुसार १५वर्ष माथिका ८७ जना सदस्यलाई उत्तरदाताको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत

तथ्याङ्कको प्रकृति गुणात्मक र संख्यात्मक दुवै रहेको छ । गुणात्मक प्रकृतिमा यिनीहरूको सामाजिक स्थिति, चाडपर्व, भेषभूषा, संस्कार, रीतिरिवाज रहेका छन् भने संख्यात्मकमा जनसंख्या, परिवारको प्रकार, आर्थिक विवरण रहेको छ ।

तथ्याङ्कको स्रोत प्राथमिक र द्वितीय दुवै रहेको छ । प्राथमिक स्रोत स्वयं शोधकर्ता अध्ययन क्षेत्रबाट संकलन गरिएको छ जसको लागि अन्तवार्ता, अन्तवार्ता अनुसूची, अवलोकन विधि अपनाइएको छ । द्वितीय स्रोत विभिन्न पुस्तक, नगरपालिका को रेकर्ड, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागको रेकर्ड र पुस्तकालयमा प्राप्त विभिन्न पत्रपत्रिकालाई लिइएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि

तथ्य संकलन अनुसन्धानको एक महत्वपूर्ण चरण हो । तथ्य संकलन गर्दा शोधकर्ताले बढी उपयुक्त एवं विश्वसनीय तथ्यहरू मात्र संकलन गर्नुपर्छ । यसको लागि उपयुक्त स्रोत एवं सही तथ्याङ्क संकलन विधि अति आवश्यक पर्दछ । अध्ययनलाई विश्वसनीय र भरपर्दो बनाउन त्यस क्षेत्रका वासिन्दाहरूसँग आत्मीयता र मित्रतापूर्ण व्यवहार कायम गरी अध्ययनलाई अघि बढाइएको छ । यस अध्ययनको लागि निम्न विधिहरू अपनाइएको छ ।

३.५.१ मुख्य सूचनादाता

मुख्य सूचनादाताको रूपमा यस विरकोट गाउँको सक्रिय सदस्य तेजेन्द्र बुढाथोकी, मन ब. दर्लामी, डम्बर सलामी, प्रेम कुमारी सलामी, डिल ब. बुढाथोकी र यम ब. बुढाथोकी मगरलाई चयन गरिएको छ । प्राप्त तथ्यहरू र सामाजिक-सांस्कृतिक र आर्थिक परिवर्तनका सूचना र तथ्यहरू पुनपरीक्षण गर्न यी मुख्य सूचनादाता छनोट गरिएको छ ।

३.५.२ अवलोकन

यस विधि अन्तर्गत यहाँका घरहरूको बनावट, मगरहरूको भेषभूषा, बसोबास स्थल, खानपान, स्वास्थ्य र उपचार पद्धति, चाडपर्व मनाउने विधि, कृषि पद्धतिलाई प्रत्यक्ष अवलोकन गरिएको छ ।

३.५.३ अन्तर्वार्ता अनुसूची

अनुसन्धानको लागि दुवै अर्धसंरचित र संरचित प्रश्नावलीहरू प्रयोग गरिएको छ । यस प्रविधिको प्रयोग मुख्य गरेर जनसंख्याको विवरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक तथा आर्थिक तथ्यहरू जान्न प्रयोग गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको वर्गीकरण एवं सम्पादन

कुनै पनि अनुसन्धानमा तथ्य संकलन जति महत्वपूर्ण छ, त्यति नै यसको वर्गीकरण एवं सम्पादन पनि महत्वपूर्ण रहेको छ । संकलित तथ्याङ्कलाई तिनीहरूको प्रकार, गुण, समानता, असमानता तथा प्रवृत्तिको आधारमा विभिन्न समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ । जस्तै जनसंख्या, आर्थिक विवरण, शैक्षिक स्थितिलाई वेग्लेवेग्लै तालिकामा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानको सफलता प्राप्त तथ्याङ्कहरूको प्रभावकारी विश्लेषण र प्रस्तुतिकरणमा भर पर्दछ । तसर्थ गल्कोटनगरपालिका का विरकोट गाउँका मगर समुदायको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आदि विभिन्न पक्ष र त्यसमा आएको परिवर्तनको स्वरूपको अध्ययनको क्रममा संकलित तथ्यहरूलाई संख्यात्मक भए तालिकामा जस्तै: जनसंख्या, उमेर, आर्थिक अवस्था र संख्यात्मक नभए वर्णात्मक रूपमा जस्तै: सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था, चाडपर्व, भेषभूषा, रीतिरिवाज प्रस्तुत गरिएको छ । प्राप्त तथ्यगत कुराहरूलाई प्रस्तुतिकरण गर्दा वर्णनात्मक पक्षमा जोड दिइएता पनि विश्लेषणात्मक पक्षलाई पनि आवश्यकता अनुसार स्थान दिइएको छ ।

३.८ अध्ययनको सीमा

यो अध्ययन बागलुङ जिल्ला गल्कोट नगरपालिका वडा नं. ८ बिरकोटगाउँमा बसोबास गर्ने मगर समुदायमा मात्र केन्द्रित छ। साथै यो अध्ययन यस समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक परिवर्तन र वर्तमान अवस्था बारेमा मात्र केन्द्रित गरिएको छ। अध्ययन क्षेत्र र नमुना छनोट सानो भएकोले यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले हाम्रो देशको विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेका सम्पूर्ण मगरहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्दैन।

नेपालको जनसांख्यिक दृष्टिले हेर्ने हने भने ब्राम्हण, क्षेत्री पछिको ठुलो जनसंख्या मगरको रहेको छ। यस कुरालाई तलको तालिकाले पुष्टि गर्न सकिन्छ।

तालिका नं १.१

जनसंख्याको आधारमा मुख्य जातीहरूको जनसंख्या

क्र.स.	जात	जनसंख्या	प्रतिशत
१	क्षेत्री	४३९८०५३	१६.६
२	ब्राम्हण	३२२६९०३	१२.२
३	मगर	१८७७७३३	७.३
४	थारु	१७३७४७०	६.६
५	तामाङ्ग	१५३९८३०	५.९
६	नेवार	१३२९९३३	५
७	राई	६२०००४	१.३
८	गुरुङ्ग	५२२६४१	१.९
९	लिम्बु	३८७३००	१.४
१०	शेर्पा	११२९४६	०.४२

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

परिच्छेद-चार

विरकोट गाउँको परिचय

४.१ परिचय

तत्कालिन ४००० पर्वत अन्तर्गत बागलुङ गलकोट राज्य अन्तर्गत एउटा विरकोट गाउँ थियो । हाल गण्डकी प्रदेश धौलागिरी अञ्चल बागलुङ जिल्ला गल्कोट नगरपालिका वडा नं. ८ काँडेवास अन्तर्गत विरकोट गाउँ रहेको छ । यस गाउँको नामाकरण लिखित दस्तावेजमा कहिँ कतै पनि उल्लेख रहेको पाइदैन । विरकोट नाम कसरी रहन गयो भन्ने तथ्य फेला नपरेपनि यसलाई प्रमाणित गर्न दुई वटा तथ्यहरूबाट पनि प्रष्ट पार्न सकिन्छ । १) वीरकोट नाम “वीर” को अथपराक्रमी, साहसी र पुरुषार्थ भएको मानिस भन्ने बुझिन्छ भने “कोट” भनेको प्राचिन कालमा सीमा सुरक्षा गर्ने किल्ला वा गार्ड भन्ने हो यसबाट यसको नाम साहसी व्यक्तिहरू बस्ने किल्ला वा कार्यबाट वीरकोट रहन गएको भन्ने किम्वदन्ती रहेको छ । २) गल्कोट राज्य अन्तर्गत सबैभन्दा छेउ (अन्तिम) लाई विर मानिन्छ वा विर+कोट (छेउको किल्ला) बाट विरकोट नाम रहन गयो र यहि नाम अपभ्रम्स भई विरकोट भएको हुनपर्छ ।

यसको भौगोलिक अवस्था नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित हाम्रो सानो गाउालाई पूर्वमा थालेपोखरा सिस्नेरी, दक्षिण र पश्चिममा मुसिकोट नगरपालिका ठाडोखोला, उत्तरमा ढरमखोलाको बिच भागमा अवस्थित छ । यसका भुगोलको रूपमा विरकोट अन्तर्गत काँडेभट्टि भडिवास, विसौना, सपौँडे, अम्लाविडी खेत र दक्षिणतर्फ जंगल रहेको छ ।

४.१.१ जलवायु

यो नगरपालिकामा समशितोष्ण मौसमी जलवायुको प्रदेश भित्र पर्दछ । हिमाल नजिकै, वरिपरि महाभारतको लेक र उचाइको कारणले गर्दा गृष्म ऋतुमा समेत त्यति गर्मी हुँदैन तर हिउँदमा भने बढी जाडो हुन्छ । वार्षिक औसत १२५^० मि.मि. वर्ष हुने यस नगरपालिका मा औसत अधिकतम तापक्रम ३२^० से. र औसत न्युनतम तापक्रम ५^० से. हुने गर्दछ ।

४.१.२ प्राकृतिक स्रोत

गलकोट नगरपालिकाको केन्द्र गलकोट देखि करिब ८ कि.मी. मात्रको दुरीमा तथा जिल्ला सदरमुकाम देखि ५३ कि.मी. को दुरीमा रहेको छ । नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्र भएको कारणले यहाँको जमिन प्राय भिरालोर कतिपय क्षेत्र सम्म परेको छ । यहाँको जमितमा खेति उब्जाउ मध्य खालको रहेको छ । जमिनको बनोट र मलिलो माटोको अभावले गर्दा कृषि उत्पादन त्यति फस्टाएको छैन । यहाँ ठूलो क्षेत्र मौसमी मनसुनको आधारमा कृषिवारीमा बाली लगाइन्छ भने मौसम अनुसार खेतमा कृषि प्रणाली अनुसार खेती गरिन्छ । कृषिमा मुख्यतया: धान, मकै, गहुँ, कोदो, भटमासको खेतीपाती गरिन्छ । जसमा आलु, प्याज, लसुन, अदुवा, खुर्सानी, सिमी, मुला, गाजर, काउली, बन्दा लगायत धेरै किसिमको उब्जनी गर्ने गरिन्छ ।

यसका साथै यहाँ पशुपालन पनि यहाँको मुख्य पेशा रहेको छ । पशुपालनमा गाई, भैंसी, वाखा तथा कुखुरा पाल्ने यसवाट दुध, घ्यु, दहि, मोहि, मासुका साथै कम्पोष्ट मल उपलब्ध हुन्छ । यहाँ व्यापार व्यवसाय न्युन मात्रामा गरिन्छ । वैदेशिक रोजगारी ठूलो आर्थिक स्रोतको रूपमा रहेको छ । प्राय सबै घरबाट कम्तीमा एक जना विदेश गएका छन् ।

४.१.३ जनसंख्याको वितरण

यस नगरपालिकाको जम्मा जनसंख्या ३३३३० छ, जसमा पुरुष **15784** (४७%) र महिला **17546**(५३%) रहेको छ । यस नगरपालिकामा जम्मा ११ वटा वडा रहेको छ भने घरधुरी संख्या ६६६७ छ । जातिय रूपले बाह्रमण, क्षेत्री र मगरको बाहुल्यता रहेको यस नगरपालिकामा कामी, सार्की, दमाई, गुरुङ, छन्तेलु आदि जातिको बसोबास पाइन्छ । यस नगरपालिकामा जनसंख्याको हिसाबमा मगर तेस्रो स्थानमा पर्दछ ।

तालिका नं. ४.१

वडा अनुसार लिङ्गगत आधारमा जनसंख्याको वितरण

वडा नं.	घरधुरी संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा जनसंख्या	प्रतिशत
१	578	1349	1623	2972	9
२	547	1305	1512	2817	8
३	923	2189	2434	4623	14
४	756	1865	2032	3897	12
५	719	1743	1914	3657	11
६	664	1379	1507	2886	9
७	432	1056	1176	2232	7
८	443	1080	1165	2245	7
९	408	916	1006	1922	6
१०	685	1685	1783	3468	10
११	528	1217	1394	2611	8
जम्मा	6683	15784	17546	33330	१००

स्रोत: नगरपालिकाको कार्यालय, गल्कोट

माथिको तालिका अनुसार बढी जनसंख्या वडा नं. ३ र सबैभन्दा कमवडा नं. ९ मा रहेको देखियो । जनसंख्याको हिसावमा दोस्रो सानो वडा नं. ८ रहेको देखियो ।

४.१.४ सामाजिक र भौतिक पूर्वाधार

गल्कोटनगरपालिका मा रहेका सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारहरूको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ ।

४.१.४.१ शिक्षा

यस गल्कोटनगरपालिका मा एक क्याम्पस, १४मा.वि. का साथै अन्य निजी तथा सरकारी स्तरका विद्यालयहरू छन् । यहाँको साक्षरता प्रतिशत यस प्रकार रहेको छ :-

तालिका नं. ४.२

साक्षरताको आधारमा नगरपालिका को जनसंख्या वितरण

क्र.सं.	विवरण	पुरुष	महिला	जम्मा
१.	लेखन पढ्न नजान्ने	1200	1100	2300
२.	पढ्न मात्र जान्ने	1500	765	2265
३.	लेखन पढ्न जान्ने	13084	15681	28765
४.	अन्य	—	—	—
जम्मा		15784	17546	33330

स्रोत: गल्कोट नगरपालिकाको कार्यलय

माथि तालिका विवरण अनुसार लेखन पढ्न नजान्नेको संख्या 2300, पढ्नमात्र जान्ने 2265 र लेखन पढ्न जान्नेको संख्या 28765 रहेको पाइयो ।

४.१.४.२ स्वास्थ्य

सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको रूपमा गल्कोटनगरपालिका मा एउटा स्वास्थ्य केन्द्र रहेको छ । यसले यहाँका जनताहरूलाई धेरै सेवा पु-याएको छ । यस स्वास्थ्य केन्द्रले खोप लगायत विभिन्न सेवा पु-याउँदै आएको छ । यसबाहेक यहाँ गैरसरकारी संस्थाबाट संचालन भएका विभिन्न स्वास्थ्य केन्द्रहरू छन् । जसमा रेडक्रस, परिवार नियोजन संघ र ४ वटा प्राइभेट फार्मेसी रहेका छन् । साथै यस नगरपालिका मा भर्खर स्थापना गरिएको सुभेक्ता क्लिनिक एण्ड रिसर्च सेन्टरले गर्दा स्वास्थ्य सेवामा अर्को थप सुविधा पु-याएको छ ।

४.१.४.३ यातायात

यस नगरपालिकामा पहिलेको तुलनामा हाल आएर यातायातको राम्रो सुविधा छ । नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा मोटर बाटो पुगेको छ । तर कच्ची सडकको कारण आवत जावतमा अझै पनि सर्वसाधारणलाई समस्या रहेको छ ।

यसै गरी यस नगरपालिकामा ग्लोवाल आए.एम ई बैंक, नेपाल बैंक लि. र प्रभु बैंकले बैङ्किङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । यस बैंकले गल्कोटनगरपालिका का साथै अन्य छिमेकी नगरपालिका का जनतालाई पनि बैङ्किङ सुविधा प्रदान गर्दै आएको छ । यस गल्कोटनगरपालिका मा रहेका विभिन्न सरकारी, गैर सरकारी कार्यालयको साथै गल्कोटआवास तथा सेवा विकास आयोजनाले यहाँका जनताहरूलाई आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएको छ ।

परिच्छेद-पाँच

सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था र परिवर्तन

५.१ परिचय

नेपाली समाज वर्तमान समय सम्म पनि परम्परागत संस्कार संस्कृतिका साथै पुरानै व्यवस्था वा पद्धतिमा चल्दै आएको छ । यहाँको परम्परागत प्रणालीले देशको समग्र विकासको पाटोलाई पछाडी धकेली रहेको छ । अग्रगामी परिवर्तन र विकासलाई पुरातन शैलीको प्रणाली अपनाउँदा आधुनिक नयाँ नेपाल निर्माणमा असहज भएको देखिन्छ । समग्र नेपाली समाजबाट यो गाउँ समाज पनि अछुत रहन सकेन । जसले गाउँको विकास र परिवर्तन पनि सोहि अनुरूप चलिरहेको पाईन्छ ।

विरकोट गाउँको अर्थ प्रणालीलाई हेर्ने हो भने विशेषगरी कृषि तथा पशुपालनमा आधारित रहेको छ । कृषि प्रधान देश नेपाल जस्तै यहाँ पनि कृषि मुख्य पेशाको रूपमा रहेको छ । कृषि पेशा पनि निर्वाहमुखी जीवनोपयोगमुखी मात्र रहेको पाइन्छ । यस पेशाबाट सिंगो गाउँको आवश्यकता हेर्ने हो भने धेरै थोरै मात्र आवश्यकता परिपुर्ती गरेको पाइन्छ । पुरानै सिप शैलीले जति पारिश्रम बाट फलको आशा गर्नु पर्ने हो त्यति भैरहेको छैन । पुरानै विउविजन नगदे वालीको उन्नत जातको विउ आधुनिक कृषि प्रणालीको अभाव रहेको छ ।

मगर समुदाय वा जनजातिको सघन बसोबास रहेको कारणले गर्दा यहाँको समग्र पेशा पनि सोही समुदायमा आधारित रहेको पाइन्छ । मगर जातिको आफ्नै संस्कार संस्कृति चाल चलनहरू रहेको छ । यसरी हेर्दा यहाँको मुख्य पेशामा रक्सी पेशा व्यवसाय पनि एक हो । परम्परा धान्न नभै नहुने मगर जातिको एउटा चीज रक्सी पनि हो । जसलाई जन्म संस्कार देखि मृत्यु संस्कार सम्म यो नभई नहुने चीज हो । जसलाई यिनले कुल पुजा देखि पितृ पुजा सम्मा चढाउन चाहिन्छ भने अर्को तर्फ विशेष गरेर महिलाहरूको लागि नगद आम्दानीको स्रोतको रूपमा पनि रहेको छ । सानो पेशा व्यवसायको रूपमा रक्सी पेशा अगाडी व्यवसाय रहेको कारणले सानो-सानो आवश्यकता पर्ने यो महत्वपूर्ण रहेको छ ।

रक्सी संस्कार सांस्कृतिक पनि हो मगर जातिको । यसैगरी माछा संस्कृति पनि महत्वपूर्ण रहेको छ । एक तमाश यही रक्सी विवाह कार्यको लागि एक टुक्रा भाँडा र एक चिम्टी

रक्सी अनिवार्य मानिन्छ । जसलाई चढाएर मात्रै अन्य क्रियाकलाप गरिन्छ । माछा दरमखोलाको विशेष गरेर असल्ल माछा यहाँको सबैको रोजाइको माछा हो । यसको ठूलो मुल्य रहेको छ । पहिले पहिले प्रायजसोको घरमा जल्दारी हुन्थे माछा साथै केहि तरकारीको रूपमा खान्थे केहिले व्यवसायिक रूपमाविक्रि गर्ने आय आर्जनको स्रोत थियो ।

तालिका नं. ५.१

जात जातिको आधारमा विरकोटको जनसंख्या वितरण

क्र.सं.	जाति	संख्या	प्रतिशत
१.	मगर	५०७	५८
२.	दलित	२५०	२९
३.	ब्राम्हण/क्षेत्री	७०	८
४.	थकाली	३१	४
५.	छन्तेल	९	१
जम्मा		८६७	१००

माथिको तथ्याङ्कबाट जनसंख्याको आधारमा यस गल्कोटमा मगर जातीको बाहुल्यता देखिन्छ ।

तालिका नं. ५.२

उत्तरदाता परिवार संख्याको लिंगअनुसार जनसंख्याको विवरण

विवरण	उत्तरदाताको संख्या	उत्तरदाताको परिवार संख्या	प्रतिशत
महिला	८	५२	५१ %
पुरुष	१२	४९	४९ %
जम्मा	२०	१०१	१०० %

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण,

माथिको प्रस्तुत तालिकाअनुसारघर परिवारमा५१% महिला र४९% पुरुष रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ५.३

उत्तरदाता परिवार संख्याको लिङ्गानुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	जनसंख्या	प्रतिशत
०-५	६	६ %
६-१४	२३	२३ %
१५-५९	७०	७० %
६० देखी माथी	१२	११ %
जम्मा	१०१	१०० %

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण।

माथि प्रस्तुत तालिका अनुसार ०-५ वर्ष समूह जसलाई शिशु जनसंख्या भनिन्छ, ६ % रहेको पाइयो । ६-१४ वर्षसम्मको उमेर समूह जसलाई विद्यालय जाने बालबालिकाको रूपमा मानिन्छ, २३ % रहेको पाइयो । त्यस्तै १५-५९ वर्षसम्मको जनसंख्या ७० % रहेको छ, जसलाई आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति र उत्पादक जनसंख्याको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यस्तै ६० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्या ११ % रहेको छ, जसलाई आर्थिक रूपले निस्क्रिय जनशक्ती मानिएको छ । तर यस विरकोट गाउँका ६० वर्षभन्दा माथि उमेरका व्यक्तिहरू पनि आफ्नो शारीरिक शक्तिले भ्याएसम्मका घरायसी र बाहिर खेतीपातीका विविध कार्यमा संलग्न रही परिवारमा आफ्नो सक्रिय भूमिका निभाउँदै आएको पाइएको छ, साथै उनीहरूको विगतका अनुभवका कारण नयाँ पिढीहरूलाई सद्मार्गमा डो-याउन तथा आवश्यक सुझावहरू दिलाउन अग्रणी भूमिका खेलेको पाइन्छ ।

माथि प्रस्तुत तालिकाबाट ०-५ वर्ष समूहको जनसंख्या न्यून देखिन्छ । जुन कुल जनसंख्याको ६ % मात्र हुन आउँछ । यस गाउँमा मातृ मृत्यु दर, बाल मृत्यु दर करिब शून्य नै रहेको छ । करिब २० वर्ष अगाडिसम्म यस गाउँमा शिक्षा, स्वास्थ्य चेतनाको कमी, अस्पतालको पहुँच नहुनु, आर्थिक अभावको कारणले गर्दा बाल मृत्युदर बढी थियो । यहाँका बुढापाकाका अनुसार विगतमा १/२ वटा बच्चाको मृत्यु नहुने घर नै हुँदैनथ्यो । यसले गर्दापनि यहाँका मगरहरू घटिमा ४/५ बालबच्चा जन्माउने गर्थे । जसले गर्दा जन्म दर

पनि बढी थियो । तर हाल आएर शिक्षा स्वास्थ्य र परिवार नियोजन प्रतिको जनचेतनाले गर्दा जन्मदर र मृत्युदर दुवैमा कमि आएको छ ।

२० घरधुरीका १०१ सदस्य मध्ये कतिपय स्थानमा आवश्यकता अनुसार १५ वर्ष माथिका ७०जना सदस्यलाई उत्तरदाताको रूपमा लिइएको छ । जसलाई उमेर र लिंगअनुसार तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.४

१५ वर्ष माथिका उत्तरदाताको उमेर र लिंगअनुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	महिला	%	पुरुष	%	जम्मा	%
१५-३०	१६	४२.१०	२२	५७.८९	३८	१००
३०-५०	१४	४६.६६	१६	५३.३३	३०	१००
५० भन्दा माथि	९	४७.३६	१०	५२.६३	१९	१००
जम्मा	३९	४४.८२	४८	५५.१७	८७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

५.२ परिवारको प्रकार

परिवार सम्पूर्ण मानव समूहहरू मध्ये सबैभन्दा महत्वपूर्ण प्राथमिक समूह हो । यो एउटा सामाजिक समूह को जसमा सामान्यतया माता-पिता र उनीहरूको सन्तान रहने गर्दछ । परिवार प्रत्येक युग एवं समाजमा पाइने सार्वभौमिक संस्था हो । परिवार प्रत्येक व्यक्तिको पहिलो पाठशाला हो । यहाँबाट व्यक्तिको जन्म, पालनपोषण, शिक्षा तथा सामाजिकीकरणको प्रकृया पूरा हुन्छ र एउटा सिंगो समाजको निर्माण हुन्छ । नेपाली परिवारमा केवल पतिपत्नि र उनको बच्चाहरू मात्र नभएर उनीहरूको हजूरबा, हजूरआमा, काका, काकी आदि हुने गर्दछ । यो प्रथालाई संयुक्त परिवार भनिन्छ, र यो नेपाली सामाजिक जीवनको एक विशेषता पनि हो । तर आधुनिकीकरणले गर्दा यो नेपाली परिवार प्रणालीमा विस्तारै परिवर्तन आउन थालेको छ । आजकल नवयुवक युवतीहरू विवाह पश्चात आफ्नो आमाबाबुको परिवार छोडेर केवल आफ्नो बालबच्चासँग मात्र छुट्टै जीवन बिताउन चाहन्छन् । तसर्थ नेपाली परिवार प्रणाली परिवर्तन हुँदै गएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ५.५

घरधुरी संख्याअनुसार परिवारको प्रकार

परिवारको प्रकार	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
एकात्मक परिवार	११	७०
संयुक्त परिवार	९	३०
जम्मा	२०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथि उल्लेखित तालिकाअनुसार मगरहरूको एकात्मक परिवारको संख्या ७० % र संयुक्त परिवारको संख्या ३० % रहेको छ । यस तथ्याङ्कले यस गाउँमा पनि संयुक्त परिवार भन्दा एकात्मक परिवारको बाहुल्यता भएको पुष्टि गर्दछ जुन यहाँ आएको परिवार प्रणालीको परिवर्तित रूप हो । पहिलेका बुढापाकाका अनुसार उनीहरू धेरै समयसम्म संयुक्त परिवारमा मिलेर बस्ने गर्दथे । तर आज यो संख्या ३० % मा मात्र सीमित रहेको देखिन्छ । वृद्ध र बालबच्चाको हेरचाह हुने, पारिवारिक सुरक्षा प्राप्त हुने तथा कमजोर आयश्रोत हुनेहरूलाई परिवारका अन्य सदस्यहरूको आयश्रोतका कारण जिवीकोपार्जन गर्न संयुक्त परिवार नै उचित हुने भए तापनि पारिवारिक द्वन्द्व, कमजोर आर्थिक तथा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका कारण एकल परिवार रुचाउने प्रमुख कारणहरू देखियो । पुरानो पिढी र नयाँ पिढीहरूमा आएको वैचारिक भिन्नता, नयाँ पिढीहरूको कृषि प्रति उदासिनता र सम्पत्तिको स्वामित्व जस्ता कारणले संयुक्त परिवार विघटित हुँदै गएको पाइयो ।

५.३ परिवारको आकार

अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूको घर परिवारको आकारलाई संख्यात्मक रूपले तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.६

घरधुरी संख्याअनुसार परिवारको सदस्य संख्या

विवरण	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
१-४	८	४०
५-६	१०	५०
७-१०	२	१०
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिका अनुसार १-४ सदस्य रहेको परिवारको घरधुरी ४० %, ५-६ सदस्य रहेको मगर परिवारको घरधुरी संख्या ५० % र ७-१० सदस्य भएको परिवारको संख्या जम्मा १० % रहेको देखिन्छ ।

विगतमा यस विरकोट गाउँका पुराना पिढीहरूमा बिहुविवाह गर्ने तथा धेरै सन्तान जन्माउने प्रवृत्ति देखिन्थ्यो । यसका कारण आफुसँग धेरै खेतीपातीका लागि आवश्यक जनशक्ति तयार गर्नु तथा मुख्य त परिवार नियोजन सम्बन्धि ज्ञानको अभाव नै देखिन्छ । जसको कारण प्रत्येक घरमा कम्तीमा ९/१० जना परिवार संख्या हुने गर्थ्यो । तर हाल नयाँ पिढीहरूमा परिवार नियोजन सम्बन्धि ज्ञान, आफुले पालनपोषण र उचित शिक्षा दिन नसक्ने सन्तान नजन्माउने विचार साथै पुराना पिढीहरूले भोगेको आर्थिक विपन्नताका अनुभवका कारण परिवारको आकार सानो हुँदै गएको छ । यो यस गाउँमा देखा परेको एउटा सवल सकारात्मक पक्ष हो । एकात्मक परिवारको संरचनामा वृद्धि हुनु पनि परिवार संख्या कम हुनुको एक कारण रहेको देखिन्छ ।

५.४ परिवारको संचालन

महिला र पुरुष दुई रथका पाङ्गा हुन् । कुनै पनि घर परिवार सुचारु रूपले संचालन हुन महिला र पुरुष दुवैको बराबर भूमिका रहेको हुन्छ । पुरुषकै वर्चस्व रहेको हाम्रो समाजमा विस्तारै महिलाको अवस्थामा सुधार हुँदै आएको छ ।

तालिका नं. ५.७

घरधुरी संख्याअनुसार परिवार संचालकको विवरण

परिवार सञ्चालक	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
पुरुष	५	२५
महिला	२	१०
दुवै	१३	६५
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तथ्याङ्कबाट यस विरकोट गाउँमा परिवारको संचालन ६५ % घरमा महिला र पुरुष दुवै मिलेर, २५ % घरमा पुरुषले र १० % घरमा महिलाले गर्ने गरेको देखिन्छ। पहिले यस समाजमा महिलाहरू केवल शारिरीक कार्य जस्तै घरधन्दा, खेतीपातीमा मात्र सीमित रहने र सबै आर्थिक कारोबार, बाहिरको विविध कार्य, घरको निर्माण पुरुषहरूले गर्ने गर्थे। अध्ययनरत परिवारका ५० वर्षभन्दा माथि उमेरका ९ जना वृद्ध महिलालाई उनीहरूको पालामा परिवारको संचालन कसले गर्थ्यो भन्ने प्रश्नमा ९ जनाले नै उनीहरूको पालामा महिलालाई घरको कुनै छलफलमा सहभागी नगराउने, घरको कामधन्दा, बालबच्चाको काममा मात्र उनीहरू सीमित रहनुपर्ने कुरा बताए। एक जना महिलाले भने श्रीमानको मृत्यु पश्चात बाध्यात्मक भएर घरको संचालन आफूले गर्ने बताए। उनीहरूले अहिले आफ्नो घरको बुहारीको भने त्यस्तो अवस्था नरहेको बताए। अहिले समयको परिवर्तन सँगै नारीप्रतिको व्यवहारमा परिवर्तन हुँदै आएको छ। तसर्थ यस विरकोट गाउँमा पनि घर संचालनमा महिलाको सहभागिता पुरुष सरह नै पाइयो। घर संचालनमा महिला र पुरुष दुवैको सहभागिता देखिए तापनि परिवारमा निर्णयकर्ता र नेतृत्वदायी भने पुरुषहरू नै रहेका छन्।

५.५ शैक्षिक स्थिति

शिक्षा ज्ञानको ज्योति हो। शिक्षा सामाजिक विकास र परिवर्तनको मूल आधार हो। तसर्थ शिक्षा विना कुनै पनि समुदाय, गाउँ र सिङ्गै राष्ट्रको विकास सम्भव हुँदैन। शिक्षाले गर्दा नै आज मानव हुंगे युगबाट यो वैज्ञानिक युगमा आइपुगेको छ। शिक्षाले समाजमा रहने

व्यक्तिको सामाजिक, आर्थिक स्थितिमा प्रभाव पार्दछ । वर्तमान परिपेक्षमा हेर्ने हो भने हाम्रो देशमा शिक्षित जनशक्ति बढ्नुको साथै शैक्षिक संघसंस्थाहरू प्रशस्त खुल्दै गएको छ । तर पनि गाउँघर र शहरको शैक्षिक स्तर, शिक्षित जनशक्तिमा धेरै अन्तर रहेको छ । हाल आएर यस विरकोट गाउँमा शिक्षामा ठूलो सुधार आएको पाइन्छ ।

२० घरधुरीका १०१ सदस्य मध्ये ५ वर्ष मुनि विद्यालय नजान्ने ३ जना सदस्यलाई छाडेर ९८ जना सदस्यको साक्षरता स्तर तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.८

उत्तरदाता परिवारका साक्षर सदस्यको शैक्षिक स्तर

शैक्षिक स्तर	संख्या	प्रतिशत
साधारण लेखपढ	८	१०
प्राथमिक तह (१-५)	१५	१९
निम्न माध्यमिक (६-७)	१२	१५
माध्यमिक (८-१०)	२०	२५
उच्च माध्यमिक	२५	३१
जम्मा	८०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट यस समुदायमा १० % साधारण लेखपढ गर्न सक्ने, प्राथमिक तहमा १९ % निम्न माध्यमिक तहमा १५ % २५ % माध्यमिक तह र ३१ % उच्च माध्यमिक तहमा भएको देखिन्छ ।

उमेर समूहको आधारमा उत्तरदाता परिवारको सदस्यको शैक्षिक स्तर तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.९

घरधुरी संख्याअनुसार परिवार संचालनको विवरण

उमेर समुह	जम्मा	निरक्षर		साधारण लेखपढ		SLC मुनि		SLCउत्तीर्ण र त्योभन्दा बढी		जम्मा
		संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%	
५-२०	३०	-	-	-	-	२४	८०	६	२०	१००
२१-४०	४१	४	१०	७	१८	९	२१	२१	५१	१००
४१-६०	१८	७	३९	४	२२	५	२८	२	११	१००
६० माथि	९	७	७८	१	११	१	११	-	-	१००
जम्मा	९८	१८	१८	१२	१२	३९	४०	२९	३०	१००

स्रोत : स्थलगत सवेक्षण।

माथिको तालिकाबाट यस विरकोट गाउँको मगर समुदायमा शिक्षामा निकै परिवर्तन भएको पाइन्छ । माथि उल्लेखित तथ्यांकअनुसार यहाँका मगरहरूको शैक्षिक स्तर क्रमश पुरानो पिढीबाट नयाँ पिढीमा आउँदा सुधार हुँदै आएको देखिन्छ । उल्लेखित विवरणले यस मगर समुदायको शैक्षिक स्तरमा परिवर्तन र सुधार हुँदै गएको पुष्टि गर्दछ ।

अध्ययनको क्रममा ५ वर्षभन्दा माथिका कुनै पनि बालबालिका शिक्षाबाट वञ्चित हुनु नपरेको तथ्य भेटाइयो । त्यस्तै यस विरकोट गाउँको प्रत्येक घरमा छोरा र छोरी दुवैलाई समान रूपमा विद्यालय पठाएको पाइयो । पहिलेका बुढापाकाका अनुसार उनीहरूको पालामा छोरीलाई पढ्न पठाइदैन थियो र पढाइ हालेमा केवल प्राथमिक तहसम्म मात्र पढाउने गरिन्थ्यो ।

शहरबाट गाउँ नजिक हुनु, वडामा नै प्रशस्त मात्रामा विद्यालय खुल्नु, अभिभावकहरूमा शिक्षाप्रति चेतना जागृति हुनु र आर्थिक रूपले सबल हुँदै जानु नै शिक्षामा परिवर्तन आउनुको प्रमुख कारणहरू देखिन्छ । विगतमा छोराछोरीको उच्च शिक्षामा ईच्छा हुँदा हुँदै पनि घरको आर्थिक स्थिति, खेतीपातीमा बाबुआमालाई सघाउनु पर्ने बाध्यता, अभिभावकमा चेतनाको कमीले गर्दा यहाँका मगरहरू शिक्षामा पिछडिएका थिए । हाल यहाँका कतिपय आमा बाबुहरू निरक्षर वा साधारण लेखपढ गर्न मात्र जान्ने भए तापनि उनीहरूमा

छोराछोरीलाई पढाउनै पर्छ भन्ने चेतना पूर्ण रूपमा भएको पाइयो । उनीहरू आफूहरू अशिक्षाको कारणले पिछडिएको र केवल घरायसी काम र कृषिमा मात्र निर्भर रहनुपरेकाले आफ्ना बालबच्चाले आफू जस्तै दुःख भोग्न नपरोस् भन्ने चाहना राख्दछन् । त्यसैले यस विरकोट गाउँका शतप्रतिशत घरका सबै छोरा र छोरी दुवै विद्यालय जाने गरेको पाइन्छ ।

५.६ वैवाहिक स्थिति

विवाह एक यस्तो संस्था हो जसले स्त्री र पुरुषलाई पारिवारिक जीवनमा बाँध्ने गर्दछ । विवाहले दुई विपरी लिंग बीच यौन सम्बन्धलाई वैधानिकता प्रदान गर्नुको साथै सन्तानोत्पत्ति कार्यलाई सामाजिक मान्यता प्रदान गर्दछ । तसर्थ हाम्रो समाजमा विवाहको ठूलो र महत्वपूर्ण स्थान रहेको पाइन्छ । नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न सम्प्रदाय र जातिका मानिसहरूको आ-आफ्नै वैवाहिक परम्परा, रीतिरिवाज रहँदै आएको छ । हिन्दु धर्ममा विवाहको ठूलो महत्व रहिआएको छ । हिन्दु धर्मले कतिपय धार्मिक कार्यहरूमा अविवाहितलाई बर्जित गरेको पाइन्छ ।

हाल आएर यस मगर समुदायको वैवाहिक स्थिति, त्यस प्रतिको धारणामा परिवर्तन आएको छ । पहिले यस गाउँमा बाल विवाह, बहु विवाहको प्रचलन प्रशस्त मात्रामा पाइन्थ्यो । तर हाल आएर यस समुदायमा बाल विवाह, बहु विवाहको प्रचलन हराउँदै गएको पाइन्छ ।

वैवाहिक स्थितिको परिवर्तनलाई विवाह गर्दा पुरुष र महिलाको उमेरमा आएको परिवर्तनद्वारा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । तसर्थ यहाँ २० घरधुरीका २५ विवाहित महिला र पुरुषको विवाह गर्दाको उमेर तल क्रमशः ५.१० र ५.११ तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.१०

विवाहित महिला उत्तरदाताको विवाहको समयको उमेर

सोधपुछ गरिएको उमेर समूह	विवाह गर्दाको उमेर (वर्षमा)						जम्मा	%
	१५ वर्ष मुनि	%	१६-२०	%	२१-२६	%		
२०-३०	-	-	२	५०	२	५०	४	१००
३१-४०	१	१०	६	६०	३	३०	१०	१००
४१-६०	१	१२.५	७	८७.५	-	-	८	१००
६० माथि	३	१००	-	-	-	-	३	१००
जम्मा	५	२०	१५	६०	५	२०	२५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाअनुसार ६० वर्ष भन्दा माथिका शतप्रतिशत महिलाको विवाह १५ वर्ष भन्दा मुनि भएको देखिन्छ । उमेरको घट्दोक्रम अर्थात समयको परिवर्तन सँगै यसमा क्रमश कमि आउँदै ३१-४० उमेर समूहमा १० % र नयाँ पिढीमा शून्य प्रतिशत देखिन्छ । त्यस्तै १६-२० वर्षमा विवाह गर्ने महिलाको संख्या ४१-६० उमेर समूहमा ८७.५ % देखिन्छ भने यो पनि घट्दो उमेरसँग क्रमश घट्दै गई २०-३० उमेर समूहमा ५० % रहेको देखिन्छ । ४१ वर्षभन्दा माथि उमेर समूहका कसैको पनि विवाह गर्दा उमेर २० वर्ष नाघेको थिएन भने ३१-४० उमेर समूहमा ३० % र २०-३० समूहमा ५० % को उमेर २० वर्ष नाघेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ५.११

विवाहित पुरुष उत्तरदाताको विवाहको समयको उमेर

उमेर समूह	विवाह गर्दाको उमेर (वर्षमा)						जम्मा	%
	१६-२०	%	२१-२६	%	२६ माथि	%		
२०-३०	-	-	४	१००	-	-	४	१००
३१-४०	२	२२.२२	५	५५.५५	२	२२.२२	९	१००
४१-६०	४	५७.१४	१	१४.२	२	२८.६	७	१००
६० माथि	३	६०	२	४०	-	-	५	१००
जम्मा	९	३६	१२	४८	४	१६	२५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाविवरणअनुसार ६० वर्षभन्दा माथि उमेरका ६० % को विवाह १६-२० वर्षमा भएको देखिन्छ भने यो घट्दो उमेरसँग क्रमश घट्दै गएर ३१-४० उमेर समूहमा २२.२२ % र २०-३० उमेर समूहमा शुन्य प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यस्तै ६० वर्षभन्दा माथि उमेरका २१-२६ वर्षमा विवाह गर्नेको संख्या ४० % थियो भने यो क्रमश बढ्दै गएर २०-३० उमेरमा १०० % भएको देखिन्छ ।

यसरी माथिका तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा मगर समुदायमा सानो उमेरमा विवाह गर्ने प्रचलन हराउँदै गएको देखिन्छ । अध्ययनको क्रममा उत्तरदाता परिवारका १६ वर्ष भन्दा माथिका जना अविवाहित महिला र १८ वर्ष माथिका अविवाहित पुरुषहरूले हाल आफूहरू अध्ययनरत रहेको र आफ्नो खुट्टामा नउभिकन विवाह नगर्ने धारणा रहेको बताए ।

वैवाहिक स्थितिको साथ साथै विवाह प्रतिको धारणामा पनि विस्तारै परिवर्तन आएको देखिन्छ । यस विरकोट गाउँमा हाल आएर प्रेम विवाह र अन्तर्जातिय विवाहले विस्तारै प्रसय पाउन थालेको छ, जुन विगत समाजमा अमान्य थियो ।

उत्तरदाता परिवारको १५ वर्ष भन्दा माथिकाजना सदस्यलाई प्रेम विवाह र अन्तर्जातिय विवाह सम्बन्धित धारणा सोधिएको थियो जसलाई विभिन्न उमेर समूहमा विभाजन गरेर तलका तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.१२

१५ वर्ष माथिका उत्तरदाताको प्रेमविवाहप्रतिको धारणा

उमेर समूह	सकारात्मक धारणा		नकारात्मक धारणा		जम्मा	%
	उत्तरदाता	%	उत्तरदाता	%		
१५-३०	३८	१००	-	-	३८	१००
३०-५०	२४	८०	६	२०	३०	१००
५० माथि	१०	५२.६३	९	४७.३६	१९	१००
जम्मा	७२	८२.७५	१५	१७.२४	८७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट प्रेम विवाह प्रति ८२.७५% को सकारात्मक र १७.२४% को नकारात्मक धारणा रहेको देखिन्छ । उमेर समूह अनुसार हेर्ने हो भने १५-३० समूहका शत प्रतिशत प्रेम विवाहको पक्षमा छन् । तर यो उमेर समूह र ५० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहको धारणामा धेरै भिन्नता पाइन्छ जुन समूहका ४७.३६ % को धारणा नकारात्मक रहेको छ । माथिको तथ्याङ्कले घट्दो उमेर क्रमसँगै सकारात्मक धारणा बढ्दै र नकारात्मक धारण घट्दै गएको पुष्टि गर्दछ । यस विरकोट गाउँमा समयको परिवर्तन र शिक्षाको चेतनाले गर्दा प्रेम विवाह प्रति सकारात्मक धारणा बढ्दै गएको छ जुन विगतमा बिल्कुलै नगन्य थियो । अध्ययनको क्रममा विवाहित जोडी मध्येजोडी (२४%) ले प्रेम विवाह गरेको पाइयो जसमध्येजोडीको उमेर ३० वर्षभन्दा कम छ । यसरी समयको परिवर्तनसँगै यस मगर समुदायमा प्रेम विवाहले प्रशय पाउँदै गएको आभास गर्न सकिन्छ ।

प्रेम विवाह प्रति संकिर्ण वा नकारात्मक धारणा राख्ने पुरानो पिढीहरूको अनुसार प्रेम विवाहमा केटीले भविष्यको बारेमा पूर्ण रूपमा नसोच्ने, भैँभगडा भैँरहने र पछि वैवाहिक

जीवन सफल नहुने धारणा राखे भने प्रेम विवाह प्रति सकारात्मक धारणा हुनेहरूले प्रेम विवाहमा एक अर्कालाई राम्ररी बुझ्ने हुनाले यो विवाह नै उचित हुने बताए ।

तालिका नं. ५.१३

१५ वर्ष माथिका उत्तरदाताको प्रेमविवाहप्रतिको धारणा

उमेर समूह	सकारात्मक धारणा		नकारात्मक धारणा		जम्मा	%
	उत्तरदाता	%	उत्तरदाता	%		
१५-३०	३१	८२.५७	७	१८.४३	३८	१००
३०-५०	१८	६०	१२	४०	३०	१००
५० माथि	३	१५.७८	१६	८४.२१	१९	१००
जम्मा	५२	५९.७७	३५	४०.२२	८७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट अन्तर्जातीय विवाह प्रति ५९.७७ % को सकारात्मक को सकारात्मक र ४०.२२ % को नकारात्मक धारणा रहेको देखिन्छ । माथिको तथ्याङ्कबाट नयाँ पिढी १५-३० उमेर समूह र पुरानो पिढी ५० वर्ष माथिको धारणामा धेरै अन्तर रहेको देखिन्छ । ५० वर्षभन्दा माथिका केवल १५.७८ % अन्तर्जातीय विवाह प्रति सकारात्मक देखिन्छ भने १५-३० उमेर समूहका ८२.५७% को सकारात्मक धारणा रहेको देखिन्छ । ५० वर्ष माथिका पुरानो पिढीमा आफ्नै जातको भएमा मात्र मरेपछि पिण्ड पाइने, पहिलेदेखि चलिआएको संस्कार, निती नियम छोडन नहुने, अर्को जातको आयो भने भान्छामा छोइछाई हुने जस्ता संकीर्ण धारणा पाइयो । अध्ययनको क्रममा प्रेम विवाह गर्ने छ, जोडीमध्ये ३ जोडीको अन्तर्जातीय विवाह भएको पाइयो । प्रेमविवाह, अन्तर्जातीय विवाहप्रति सकारात्मक धारणा बढ्दै गए पनि यहाँको घर समाजमा भने यसलाई अबैध पूर्ण रूपमा स्वीकार गरेको पाइँदैन ।

अध्ययनको क्रममा २५ विवाहित पुरुष मध्ये ६ जना (२४ %) को बहुविवाह भएको देखियो जुन ४० देखि माथिका उमेर समूहमा पर्दछन् । ४० वर्ष भन्दा मुनिका कुनै पनि विवाहित पुरुषको बहुविवाह भएको पाइँदैन । यसबाट यस विरकोट गाउँमा बहुविवाह गर्ने प्रचलन हराउँदै गएको पाइन्छ । पहिले खेती र घरधन्दाको लागि जनशक्ति बढी चाहिने, कम

खर्चिलो वा सजिलो विवाह र नारीहरूको घर परिवारमा कमजोर स्थानका कारण बहुविवाहको प्रचलन रहेको बुझिन्छ, जुन अहिले पूर्ण रूपमा हटेर गएको छ ।

यसरी माथिका तथ्याङ्क, विश्लेषणले यस विरकोट गाउँका मगर समुदायमा समयको परिवर्तन, शिक्षा, आधुनिकीकरणले गर्दा वैवाहिक स्थिति, विवाह प्रतिको धारणामा सकारात्मक परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

५.७ भाषा

भाषा संचारको माध्यम हो । मानवले एक आपसमा आफ्नो भावना, काम व्यवहारलाई बोलेर वा लेखेर आदान-प्रदान गर्ने माध्यम नै भाषा हो । त्यसैले यसको मानव समाजमा महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । नेपालको राष्ट्र भाषा नेपाली भएपनि यहाँ विभिन्न जनजातिको १०० भन्दा बढी भाषाहरू प्रचलनमा छ । मगर जनजातिको आफ्नै मगर भाषा र लिपि छ । मगर भाषा भोट बर्मेली परिवार अन्तर्गत पर्दछ । मगर जातिका तीनवटा मुख्य भाषा समूह पाङ्, काङ्के र ढुट हुन् । यस विरकोट गाउँमा सबै मगरहरू राष्ट्र भाषा नेपाली बोल्ने गर्छन् । अध्ययनरत परिवारका बुढापाका देखि लिएर कुनै पनि सदस्यलाई मगर भाषाको ज्ञान नभएको पाइयो । बुढापाकाका अनुसार उनीहरूले थाहा पाए सम्म उनीहरूको बाबुबाजेले पनि मगर भाषा बोल्ने नगरेको कुरा बताए, जहाँ मगर भाषा प्रचलनमा छैन । दैनिक जीवनमा

मगर भाषाको प्रयोग नगरेपनि यहाँका न्यून व्यक्तिहरूलाई आफ्नो भाषा बोल्न सक्ने पाइयो । यी न्यून व्यक्तिहरू विवाह गरि अन्यत्रबाट आएका बुहारीहरूमा पर्दछन् । तर यहाँ मगर भाषाको चलन चल्ती नभएको हुँदा मगर भाषा जानेका सीमित व्यक्तिहरूमा पनि विसर्दै जाने क्रम जारी छ ।

५.८ धर्म

विश्वका हरेक व्यक्ति कुनै न कुनै धर्मबाट प्रभावित भएका हुन्छन् । वास्तवमा धर्म भन्नु नै अलौकिक शक्ति माथिको विश्वास हो । जुन विश्वासले मानव व्यवहारलाई नियन्त्रित गरी समाज सुचारु रूपले संचालन गरेको हुन्छ । त्यसैले हरेक मानव जीवनमा धर्मको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । नेपाल विश्वको एकमात्र हिन्दु राष्ट्र भए तापनि यहाँ हिन्दुको साथसाथै

अरु विभिन्न धर्महरू जस्तै बौद्ध, इस्लाम, जैन, क्रिश्चियन समान रूपमा फस्टाउँदै आएको छ । नेपाल धार्मिक सहिष्णुताको मुलुकको रूपमा विश्वमा प्रख्यात छ । नेपालीहरू एक अर्काको धर्मलाई समानरूपले आदर गर्ने गर्दछन् । आजसम्म नेपालमा धर्म विरुद्ध कहिल्यै भैरगडा, कलह, वैमनश्यता भएको पाइँदैन ।

यस विरकोट गाउँमा मगरहरू हिन्दु धर्मको साथ साथै वौद्ध धर्म पनि मान्दछन् र यसै धर्मको नियमबाट निर्देशित भएको पाइन्छ । यहाँका बुढापाकाका अनुसार उनीहरूले थाहा पाएदेखि उनीहरूको पुर्खादेखि यहि हिन्दु र वौद्ध धर्म मान्दै आएको पाइन्छ । उनीहरू आफ्नो पुर्खादेखि मान्दै आएको धर्ममा पूर्ण विश्वास र आस्था राख्दछन् । वैशाख पूर्णिमाको दिन कुलदेवतालाई सम्भेर पूजा गर्ने गर्छन् ।

यहाँका सीमित घरमा हरेक पूर्ण, औंशी र संक्रान्तिको दिनमा कुलदेवतालाई सम्भेर अमला, फूलपातीले पूजा गर्ने गरिन्छ । बुढापाकाका अनुसार पहिले उनीहरू विषेश गरेर भगवती, देवी र चण्डीको पूजा अर्चना गर्ने गर्दथे । अहिले आएर शिव, लक्ष्मी, गणेश, देवी, दुर्गा, सबै प्रकारका देवी देवताको पूजा गर्ने गर्छन् । पहिले वर्षको एक चोटि खोलामा गएर विषेश किसिमले सूर्यको आइतबारे पूजा गर्ने गरिन्थ्यो जुन हाल पूर्ण रूपमा हराएको छ । यस समुदायको प्रत्येक घरमा विहान बेलुकी पूजा आजा गर्ने, केही लोग्ने मानिसहरू चण्डी पाठ गर्ने, बेला बेलामा घर घरमा सप्ताह, रुद्री, सत्यनारायण पूजा लगाउने, मन्दिर जाने गर्छन् । यस गाउँमा धर्म परिवर्तन नभएपनि धार्मिक आस्थामा भने परिवर्तन हुँदै गएको पाइयो । धर्ममा यहाँका पुरानो साथै नयाँ पिढीको आस्था बढ्दै गएको छ । यसको उदाहरण धार्मिक विश्वासको कारण माछा, मासु, मदिरा त्याग गर्नु, वर्षेनी गाउँमा पुराण, सप्ताह लगाउनुबाट प्रष्ट हुन्छ । घरका बाजे बज्यैको कारण कतिपय साना बालबच्चाहरूमा पनि मासु खान हुन्न पाप लाग्छ भन्ने प्रभाव परि शाकाहारी भएको पाइयो । यस समुदायमा ब्राम्हणलाई नै पुरेत मान्दै आएको छ तर विशेष पुजारी भने नराख्ने गरेको पाइयो ।

यहाँका मगर समुदायमा धर्ममा आस्था बढ्दै गए पनि पुरानो पुर्खा देखि गर्दै आएको रीतिरिवाजहरू भने क्रमश आफ्नो उपयुक्तता अनुरूप परिवर्तन हुँदै गएको छ । जस्तै पहिले हरेक घरमा दशैं अष्टमीको दिन राति १२ बजेसम्म भोकै बसि कालरात्री गर्ने परम्परा छोडेर सजिलोका लागि दिउँसो महारात्री पूजा गर्ने गरिन्छ । त्यस्तै विगत्मा घटस्थापनाको

भोलिपल्ट अर्थात दुवादसीको दिनमा जमरा राख्ने चलन भएकोमा हाल घटस्थापना कै दिन जमरा राख्ने गरेको पाइन्छ ।

यसरी यस विरकोट गाउँका मगर समुदायमा धर्म परिवर्तन नभएको, धार्मिक आस्था बढ्दै गएको तर पुख्र्यौली रीतिरिवाज भने परिवर्तित हुँदै गएको पाइयो ।

५.९ खानपान तथा भेषभूषा

यहाँका मगरहरूको मुख्य खाना दाल, भात, ढिंडो हो । खाजामा चिउरा तरकारी, मकै भटमास बढी प्रयोग गर्छन् । यहाँका मगर समुदायको खानपानमा परिवर्तन हुँदै गएको पाइयो । पहिले प्रशस्त खेतबारी हुनाले यहाँका मगरहरू पूर्णरूपमा आफ्नै खेतबारीबाट उत्पादित अन्नमा निर्भर थिए । यहाँको मुख्य खाद्यान्न बाली धान र मकै हो । यस बाहेक गहुँ, भटमास, सिमी, सागसब्जी आदि पर्छन् । तर अहिले खेतीजन्य जमीन कम हुँदै गएकोले आफ्नो उत्पादनले धान्ने अवस्था छैन । पहिले अन्न प्रशस्त मात्रामा भएपनि चोखो मिठो खाना खान चाडपर्व, विशेष समारोह कुनै पनि स्थिति थियो भने अहिले आर्थिक सम्पन्नता बढ्दै गएकोले अधिकतम घरमा चोखोमिठो खान दुःख छैन । पहिले २० वर्ष अघिसम्म यस गाउँमा माछा, मासु, जाँड रक्सीको अत्यधिक प्रयोग हुन्थ्यो । घर घरमा जाँड रक्सी बनाउने गरिन्थ्यो । तर अहिले सीमित घरमा केवल चाडपर्वमा व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि मात्र चामलको जाँड राख्ने गरिन्छ । यहाँका प्राय बुढाबुढीहरू शाकाहारी छन् । विगतमा यहाँका महिलाहरू धुमपानको चलन रहे तापनि अहिले यो हराउँदै गएको छ । यसरी परिवर्तन आउनुका प्रमुख कारणहरू धार्मिक आस्था, समाजमा बाहुन क्षेत्रीको प्रभाव, स्वास्थ्य चेतना हो । मासुमा राँगो बाहेक कुखुरा, खसी, बोका, सुँगुर आदि प्रयोग गरिन्छ । यस समुदायमा परम्परागत रूपमा राँगोको मासु नखाने र घरमा नभिन्त्र्याउने चलन चल्दै आएको छ । यसो गरेमा कुलले नसहने विश्वास गरिन्छ । तर समयको परिवर्तनसँगै आजका नयाँ पिढीहरू भने घरमा राँगोको मासु नभिन्त्र्याएपनि घर बाहिर भने निसङ्कोच प्रयोग गर्ने गर्छन् । पहिले हरेक घर घरमा गाई भैंसी पाल्ने हुनाले दुध, दही महीको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यहाँका प्राय घरमा दाउरा वाल्ने चुल्हो र ग्याँस चुल्हो प्रयोग गरेको पाइयो भने सुकुलमा पलेटी कसेर खाने चलन विस्तारै विस्थापित हुँदै त्यसको स्थान कुर्सी टेवलले लिएको छ ।

यहाँका मगर समुदायको पहिरन साधारण प्रकारको देखिन्छ । आधुनिकीकरण, शहरीकरणको प्रभावले यहाँका मगरहरूको भेषभुषामा धेरै परिवर्तन आएको छ । विगतमा छोरा मानिसहरूभोटो कछाड, कोट टोपी र महिलाहरूगुन्यो चोली, पटुका लगाउने गर्दथे । तर समयको परिवर्तन, आर्थिक सम्पन्नताले गर्दा यी पहिरनहरूको प्रयोजन पूर्ण रूपमा हराएको छ । यसको स्थान हाल आधुनिक पहिरनले ओगटेको छ । हाल आएर यहाँका लोग्ने मानिसहरू पाइन्ट सर्ट र महिलाहरू धोती, साडी, म्याक्सी, कुर्ता सुरुवाल लगाउने गर्छन भने छोरीहरू पनि पाइन्ट सर्ट लगाउन गर्छन् । परम्परागत गरगहना हुंग्री, तिलहरी हराउँदै गएको र त्यसको स्थान आधुनिक गरगहनाले लिएको छ । हाल आएर परम्परागत गहना हुंग्री बुढापाकाहरूले मात्र लगाउने गरेका छन् ।

५.१० महिलाको स्थान

हिन्दु धर्म शास्त्रमा नारीलाई उच्च स्थानमा राखिएको छ । नारीलाई देवी, लक्ष्मी, सरस्वतीको रूपमा स्वीकारिएको छ । महिला र पुरुष दुई रथमा पाइँगा हुन् । कुनै पनि परिवारलाई सुचारु रूपले चलाउन महिला र पुरुषको बराबर भूमिका रहेको हुन्छ । तर हाम्रो देश पुरुष प्रधान देश हो । हाम्रो समाजमा पुरुषलाई सम्मानजनक र महिलालाई तल्लो स्थानमा राखिने गरेको छ । एउटै कोखबाट जन्मेका छोरा र छोरीमा धेरै अन्तर गरिन्छ । तर अहिले समयको परिवर्तनसँगै समाजमा महिलाको स्थानमा परिवर्तनसँगै समाजमा महिलाको स्थानमा परिवर्तन हुँदै गएको छ ।

यस विरकोट गाउँमा पनि महिलाको स्थानमा निकै परिवर्तन आएको पाइयो । पहिलेको तुलनामा अध्ययन क्षेत्रका मगर परिवारमा महिलाको स्थान राम्रो रहेको पाइन्छ । पहिले यस समाजमा बुहारीले राम्रो लाउन, मिठो खान हुन्न, छोरी बुहारीलाई पढायो भने विग्रन्छ जस्ता संकिर्ण धारणा थियो र छोरी बुहारीलाई त्यही अनुरूप व्यवहार गरिन्थ्यो । बुढापाकाका अनुसार छोरीलाई पढाउनुपर्छ भन्ने चेतना करिब ३० वर्ष अघिबाट शुरु भए पनि पूर्ण रूपमा छोरा सरह पढाउने चलन भने करिब २० वर्ष अघिबाट मात्र शुरु भएको हो । पहिले प्राय सबै घरमा छोरालाई मात्र पढाउने, छोरीलाई नपढाउने गरिन्थ्यो यदि कदाकथान्वित पढाइ हालको खण्डमा पनि प्राथमिक शिक्षा मात्र दिने र छोरीलाई छिट्टै विवाह गरेर आफ्नो कर्तव्यबाट पन्छिने गर्थे । पहिले बुहारीलाई कृषि र घरको कामधन्दा गर्ने कामदारको रूपमा मात्र हेरिन्थ्यो । उनीहरूलाई घरको कुनै छलफल र निर्णयमा संलग्न नै नगराउने गर्दथे ।

तर हाल आएर यस अध्ययन क्षेत्रका मगर परिवारमा महिला, छोरी बुहारीप्रतिको धारणा र व्यवहारमा निकै सन्तोषजनक सुधारहरू भएको पाइन्छ । हाल यहाँ छोरीलाई छोरा सरह विद्यालय पठाउने, उनीहरूले चाहे जति पढन दिनुको साथै विवाह गरेपछि पनि बुहारीले इच्छा गरेमा र आर्थिक स्थितिले भ्याएमा बुहारीलाई पढन पठाउने गरेको भेटियो । यसको साथै हाल आएर यस मगर समुदायमा बुहारीलाई पनि घर, समाजको छलफलमा सहभागी बनाउने गरिन्छ । यहाँका महिलाहरूलाई पुरुषको सामु दबिएर बस्नु पर्ने स्थिति छैन । बुढापाकाका अनुसार विगतमा बुहारीले श्रीमान, सासु, ससुरालाई खाना नखुवाइ आफूले खान नहुने चलन थियो भने अहिले केहिले स्वेच्छाले मात्र गर्ने गरेको पाइयो । विगतमा यहाँका छोरी बुहारीले स्वतन्त्रतासाथ हिंडडुल गर्न पाउँदैनथे । बाहिर जाँदा घर परिवारको अन्य सदस्य वा श्रीमानको संरक्षणमा हिंडनु पर्ने बाध्यता थियो भने अहिले यहाँका महिलालाई घरबाहिर काममा जान, शहरबजार, मन्दिर जान, चाडपर्वमा नाचगान रमाइलो गर्न कुनै रोकावट छैन ।

यसरी यस विरकोट गाउँमा महिलालाई केवल बालबच्चाको स्याहार सम्भार गर्ने, घरायसी काम मात्र गर्ने, पति र पिताको नियन्त्रणमा बस्नुपर्छ भन्ने पहिलेको सोचाइमा परिवर्तन आई छोरा सरह विना भेदभाव विद्यालय पठाउने, रोजेको पेशा गर्न दिने, पारिवारिक निर्णयमा सल्लाह लिने, सामाजिक छलफलमा सहभागी बनाउने, विवाहमा उनीहरूको भावनाको कदर गर्ने जस्ता सवल र सकारात्मक परिवर्तनहरू देखा परेको छ ।

५.११ स्वास्थ्य

स्वास्थ्य नै मानिसको सबैभन्दा ठूलो धन हो र शारीरिक रूपले सवल व्यक्ति मात्र कुनै पनि सामाजिक वा आर्थिक कार्यमा सक्रिय रहन सक्छ । आज आएर देशमा ठूलो ठूलो अस्पताल, नर्सिङ होम, प्राइभेट क्लिनिकहरू प्रशस्त मात्रामा खुलेका छन् र स्वास्थ्य क्षेत्रको जनशक्ति पनि दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ । तर यी सुविधाहरू केवल शहरी क्षेत्रमा मात्र सीमित रहेको छ । शहरवासीको लागि स्वास्थ्य सेवा सुलभ भएपनि ग्रामीण भेगका बासिन्दाहरू भने हेल्थपोष्टमा साधारण स्वास्थ्यकर्मीको भरमा उपचार लिन बाध्य छन् ।

स्वास्थ्य भन्ने बित्तिकै समुदायमा रहेका व्यक्तिको स्वास्थ्य सम्बन्धि विविध पक्षहरू जस्तै शारीरिक तन्दुरुस्ती, निरोगी, फोहर मैलाको व्यवस्थापन, सानो परिवार सुखी परिवारको अवधारणा, परिवार नियोजन सम्बन्धि जानकारी आदि पर्दछन् ।

यहाँका बुढापाकाका अनुसार विगतमा यस समुदायमा अस्पतालको चलन ज्यादै कम थियो । कोही विरामी भएमा धामीभाक्रि लगाउने गरिन्थ्यो । बालबच्चा विरामी भएमा देवीदेवता लाग्यो भनेर भाकल राख्ने र विभिन्न मन्दिरमा गएर पुजाआजा गर्ने गरिन्थ्यो । यसले गर्दा विगतमा उपचारको कमीमा बालमृत्युदर ज्यादै धेरै थियो । बुढापाकाका अनुसार १/२ वटा बच्चाको मृत्यु नहुने घर नै हुँदैनथ्यो । तर हाल आएर यस मगर समुदायको स्वास्थ्यमा निकै सुधार आएको छ । अस्पताल, उपचार सेवा सरल शुलभ भए तापनि यहाँका मगर समुदायमा धामीभाक्रि, फुकफाक गर्ने प्रचलन भने पूर्ण रूपमा हटेको छैन । यस समुदायमा धामीभाक्रिको त्यति प्रचलन नभए पनि साधारण खान मन नलाग्ने, टाउको, जीउ दुख्ने भएमा देवता, दोबाटे भूतप्रेत, नाग, बोक्सी लाग्या भनेर साधारण फुकफाक गर्ने प्रचलन भने कायम नै छ ।

उत्तरदाता परिवारका १५ वर्ष माथिका ८७ सदस्यहरूको उपचार पद्धति प्रतिको धारणालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.१४

१५ वर्ष माथिका उत्तरदाताको उपचार पद्धतिप्रतिको धारणा

उमेर समूह	अस्पताल		अस्पताल + धामीभाक्रि		जम्मा	%
	उत्तरदाता	%	उत्तरदाता	%		
१५-३०	३४	८९.४७	४	१०.५२	३८	१००
३०-५०	१७	५६.६६	१३	४३.३३	३०	१००
५० वर्षभन्दामाथि	७	३६.८४	१२	६३.१५	१९	१००
जम्मा	५८	६६.६६	२९	३३.३३	८७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट नयाँ पिढी र पुरानो पिढी बीच उपचार पद्धति प्रतिको धारणामा धेरै अन्तर देखिन्छ । ५० वर्षभन्दा माथिका उमेर समूहमा केवल ३६.८४% ले अस्पताल पद्धति उचित ठह-याएको देखिन्छ भने यसको संख्या क्रमश बढ्दै गएर नयाँ पिढी १५-३० उमेर समूहमा ८९.४७ % भएको देखिन्छ । अस्पताल र धामीभाक्री दुवै पद्धति उचित ठह-याउनेको संख्या ५० वर्ष भन्दा माथि ६३.१५ % थियो भने यो नयाँ पिढीमा आइपुग्दा १०.५२ % देखिन्छ । अध्ययनको क्रममा केवल धामीभाक्रीको भर मात्र पर्नेको संख्या शुन्य देखिन्छ । यसरी यस मगर समुदाय धामीभाक्री जस्ता अन्धविश्वासबाट पूर्ण रूपले मुक्त नभए पनि यो क्रमश कम हुँदै गएको देखिन्छ ।

यसरी स्वास्थ्यमा आएको चेतनाले गर्दा हाल यस गाउँमा बाल मृत्युदर, मातृमृत्यु दर, अकाल मृत्युदर नगन्य रहेको छ ।

हाल आएर यहाँका मगर समुदाय परिवार नियोजन, शिशु खोप, गर्भवती महिलाले लिनुपर्ने खोपबारे पूर्णरूपले सचेत छन् । यो सुविधा यहाँका मगरहरूलाई नगरपालिकामा रहेका हेल्थ पोष्टबाट उपलब्ध भइरहेको छ । उत्तरदाता परिवारका दुईजना ६० वर्षभन्दा माथिका महिलाले विगतमा उनीहरूमा शिशु खोप बारे जानकारी भएको भए तापनि गर्भवतीले गराउनुपर्ने जाँच, परिवार नियोजन सम्बन्धि ज्ञान नभएको बताए ।

हाल आएर यस विरकोट गाउँमा पर्यायवर्णिय सरसफाइमा पनि सुधार आएको छ । हाल हरेकको घरमा चर्पी, धाराको व्यवस्था छ । बुढापाकाका अनुसार विगतमा स्वास्थ्य चेतना र सरसफाइको कमीले बेलाबेलामा सरुवा रोगहरू जस्तै भगाडापखालाले गाउँ नै संक्रमित हुनेगर्थ्यो । जुन हालमा पूर्णरूपमा हटेको छ । तुलनात्मक रूपमा पर्यायवर्णिय सरसफाइमा सुधार भए पनि अबै पूर्ण रूपमा सुधार भने भएको देखिँदैन ।

५.१२चाडपर्व

यस विरकोट गाउँका मगरहरू हिन्दु धर्म मान्ने भएकाले हिन्दु धर्मअनुसारको सबै चाडपर्व मनाउने गर्छन् । यस समुदायको मुख्य चाडपर्व दशैं तिहार हो भने अरु चाडमा तीज, माघे सङ्क्रान्ति, साउने सङ्क्रान्ति, वैशाख पूर्णिमा, ठूलो एकादशी, जनै पूर्णिमा आदि हुन् । यी चाडपर्वहरू उनीहरूले परम्परागत रूपमा मनाउँदै आएका छन् । यस समुदायका मगरहरूको आफ्नै मौलिक रीतिरिवाज, परम्परा, पूजा केही नभएको पाइयो । उनीहरूको

रीतिरिवाज सबै बाहुन क्षेत्रीसंग मिल्दो छ । यहाँका मगर परिवारहरू पहिलेदेखि मान्दै आएको चाडपर्वहरूलाई निरन्तरता दिने पक्षमा छन् । उनीहरू बाबुबाजेदेखि चल्दै आएको रीतिरिवाज, परम्परालाई निरन्तरता दिनु आफ्नो धर्म भएको र यसमा नै आफ्नो अस्तित्व रहने ठान्छन् । तर आफूले मान्दै आएको चाडपर्वहरू खर्चिलो भएकोले आफ्नो आयश्रोतले धान्न पर्याप्त नभएको बताए । तर उनीहरू आफूसँग भइनभई भए पनि चाडपर्वहरू हर्षोल्लास र मनोरञ्जनपूर्ण तरिकाले मनाउने गर्छन् । चाडपर्वमा नातेदार विशेष गरेर चेलीबेटीलाई बोलाएर मीठो मिष्ठान्न खुवाएर मनाउने गर्छन् ।

यस समुदायको चाडपर्वमा कुनै परिवर्तन नआए पनि यसलाई मनाउने तरिका, खानपानमा भने केही परिवर्तन आएको छ ।

५.१२.१ दशैं

सामान्यतया असोज महिनामा पर्ने नेपालीहरूको राष्ट्रिय चाड बडादशैं सबै हिन्दु नेपालीहरू बडो हर्षोल्लासका साथ मनाउने गर्छन् । त्यस्तै यहाँका मगर समुदाय पनि दशैं बडो रमाइलोको साथ मनाउने गर्छन् । दशैं शुरु हुनु अगावै घरको सरसफाई गर्ने, नयाँ कपडा किन्ने, धान, चिउरा कुट्न जाने र आवश्यक खाने कुरा, सरसमान जोहो गर्ने गर्छन् । दशैंको शुरुआत घटस्थापनादेखि हुन्छ । घटस्थापनादेखि नवमीसम्म विशेष रूपमा दुर्गा भवानीको पूजाअर्चना गर्ने गरिन्छ । घटस्थापनाको दिन यहाँका मगरहरू नुहाई धुवाई चोखोनिधो गरी माटो मिएएको बालुवा टपरीमा वा भुइँमा राखी त्यहाँ जौ, मकै, गहुँ, तिलहरू छर्ने गर्छन् । विगत २० वर्षअघि यहाँका मगरहरूले घटस्थापनाको भोलिपल्ट मात्र जमरा राख्ने गर्दथे तर आज यो प्रचलन पूर्ण रूपमा हटेर गएको छ । त्यस्तै विगतमा यहाँका प्राय सबै जसो मगर परिवारको जमरा एकै ठाउँमा राख्ने र सबै सँगै मिलेर पूजा अर्चना गर्ने गर्दथे । तर हाल यो परम्परा पूर्ण रूपमा हटेको छ र यो केवल आफ्नै सगोलको दाजुभाईमा मात्र सीमित रहेको छ । त्यसपछि प्रत्येक दिन घरका एक जना पुरुष सदस्य चोखोनिधो गरी बिहान सो जमरा राखेको ठाउँमा जल चढाएर पूजापाठ गर्ने र बेलुका धुपबत्ती बालेर डमरु बजाइ आरती गर्ने गर्छन् । फूलपाती वा सप्तमीको दिन सो जमरा राखेको ठाउँमा केराको पात, फूल, अदुवाको बोट, दुबो आदि नौ थरी बनाएर फूलपाती भित्राउने गर्छन् । अष्टमी र नवमीको दिन जमरा राखेको ठाउँमा विशेष किसिमले पूजाआजा गरी कुखुरा, बोकाको बलि चढाउने गर्छन् । विगतमा यो पूजा रातको १२ बजे सम्म भाकै बसेर कालरात्री पूजा गर्ने गरिन्थ्यो तर अहिले

यो पूजा धेरै घरमा दिउँसो र कसैले साँझ गर्ने गर्छन् । हाल यस विरकोट गाउँमा बलि दिने प्रथमा परिवर्तन आउन थालेको छ । यहाँका मगरहरू हिंसा गर्न हुन्न भन्ने धार्मिक विश्वासका कारण पशु बलि दिन छाडेर नरिवल, घिरौलाको बलि दिन थालेका छन् । दशमीको दिन सो जमरा राखेको ठाउँमा दाजुभाई जम्मा भई पूजाआजा सम्पन्न गरेपछि फूलपाती लिएर गई आ-आफ्नो घरमा पूजा गर्छन् । दशमीको दिनदेखि पूर्णिमाको अघिल्लो दिनसम्म आफन्तहरूसँग टीका र जमरा थापेर हर्षोल्लासका साथ दशैं मनाउने गर्छन् । पूर्णिमा पछि बाँकी रहेको जमरा फूलपाती नख्खु खोलामा लगेर बगाउने गर्छन् ।

५.१२.२ तिहार

हिन्दुहरूको दशैंपछिको अर्को महान चाड तिहार हो । यस चाडलाई पनि यहाँका मगरहरू बडो महत्वपूर्णका साथ मनाउने गर्छन् । पाँच दिनसम्म मनाइने यस पर्वमा पहिलो दिन चोखोनितो गरी कागलाई बोलाएर भात खुवाउने गरिन्छ । तिहारको दोस्रो दिन त्यसै गरी कुकुरलाई भैरवको रूपमा पूजाआजा गरी माला लगाईदिएर कुकुरलाई खुवाएर मात्र आफूहरू खाने गर्छन् । तिहारको तेस्रो दिन लक्ष्मी पूजा अर्थात् गाई तिहार पर्छ । यस दिन बिहान चोखोनितो गरी गाईको विशेष महत्वका साथ पूजाआजा गरिन्छ । त्यस दिन धेरै जसो महिलाहरू ब्रत बस्ने गर्छन् र बेलुका लक्ष्मी पूजा गरिसकेपछि मात्र चोखो खाना खाने गर्छन् । लक्ष्मी पूजाको दिन यहाँका मगरहरू घर लिपपोत, सरसफाइ गरी, सेल रोटी पकाएर साँझमा चारैति मैनबत्ती वा पालामा बत्ती बालेर लक्ष्मीको पाइला बनाएर लक्ष्मी भित्रियोस् भनी विशेष रूपमा लक्ष्मीको पूजा गर्ने गर्छन् । त्यस दिन केटीहरू घरघरमा नाचगान गरी भैलो खेल्न जाने गर्छन् । कुनै पनि घरमा पहिलो चोटि भैली खेल्न आउनेलाई नाड्लोमा चामल, धान, सेल रोटी, पैसा राखी टिका लगाइदिने गरिन्छ । तिहारको चौथो दिन गोबरको गोबर्धन पर्वत बनाई गोरूपूजा वा गोबर्धन पूजा गरिन्छ । त्यसदिन पनि साँझ चारैतिर बत्ती बालिन्छ । साँझ मगर केटाहरू घरघरमा नाचगान गरी देउसी खेल्न जान्छन् । आजभोलि भैलो देउसी खेल्ने परम्परामा कमी आउन थालेको छ । तिहारको अन्तिम दिन भाइटीकाको दिन मगर दिदीबहिनी दाजुभाइको घरमा जम्मा हुन्छन् र मगर बुहारीहरू आ-आफ्नो दाजुभाइको घर वा माइतमा जाने गर्छन् । त्यस दिन दिदीबहिनीले दाजुभाइलाई सेलरोटी, फलफूल, मिठाई, मसला, मासु, अण्डा, दही, पालुङ्गोजस्ता सगुन राखेर दाजुभाइको

लामो उमेरको कामना गर्दै पूजाआजा गर्छन् र दाजुभाइले आ-आफ्नो गच्छे अनुरूप पैसा वा उपहार दिने गर्छन् ।

५.१२.३ माघे सङ्क्रान्ति

माघ १ गते मनाइने यो चाड पनि यहाँका मगर समुदायमा महत्वपूर्ण मानिन्छ । पुस महिनाको अन्तिम दिन बेलुका सेल रोटी पकाउने र तरुल, सखरखण्ड उसिनेर राखिन्छ । भोलिपल्ट अर्थात् माघ १ गते घरमुलीले सबैलाई टीका लगाइदिएपछि घ्यु, चाकु, तिलको लड्डु, तरुल, गोडागुडी, मासु, सेलरोटी, अचार आदि खाने गर्छन् । यस चाडमा पनि चेलीबेटीलाई विशेष रूपमा बोलाइएको हुन्छ ।

५.१२.४ कुल पूजा

विभिन्न जातका फरक फरक थर र गोत्रका समुहहरूले आफ्नो कूल देवतालाई खुशी पार्न विशेष रूपमा पूजाआजा गरी मनाउने गर्दछन् । यस समुदायका मगरहरू यो पूजा विषेष गरेर वर्षे दशै, दशैको पुर्णिमा, श्रीपञ्चमी र बैशाख पूर्णिमाको दिन सम्पन्न गर्ने गर्दछन् । यो दिन घरका पुरुषहरूले चोखोनितो गरी कुलदेवतालाई सम्भेर पूजाआजा गरी कुखुराको बलि चढाउने पछ्छन् । यो दिन भगवान गौतम बुद्धको जन्म दिन पनि पर्ने हुनाले बलि दिने प्रथा भने क्रमश हराउँदै गएको छ । यो दिन कुलदेवतालाई प्रसादको रूपमा खीर, बाबर, पुरी, मालुपा चढाउने गरिन्छ । कुलदेवताको प्रसाद घरपरिवार बाहेक अन्यले खान हुँदैन भन्ने विश्वास छ । तसर्थ बलि चढाइएको मासु र अन्य प्रसाद कसैलाई बाँडिदैन ।

५.१२.५ जनै पूर्णिमा

यो दिनलाई ऋषि तर्पणी वा रक्षाबन्धन पनि भनिन्छ । यस दिन बिहान यस समुदायका मगरहरू ब्राहमणद्वारा मन्त्रिएको डोरो हातमा बाध्ने गर्दछन् र ब्राहमणलाई सीदा दक्षीण दिने गर्छन् । यस दिन उनीहरू विभिन्न गोडागुडी मिसाइएको क्वाँटी, मासु र अन्य मीठा परिकारका खानेकुरा खाएर जनै पूर्णिमा मनाउने गर्दछन् । यस दिनमा दिदीबहिनीले दाजुभाइलाई राखी बाँधिदिने चलन विगत यस गाँउमा नभए तापनि हाल न्यून घरहरूमा यसको सुरुवात भएको पाइन्छ ।

५.१२.६ तीज र ऋषि पञ्चमी

तीज हिन्दू नारीहरूको एक ठूलो महत्त्वपूर्ण चाड हो । तीजको अधिल्लो दिन यस मगर समुदायमा चेलीबेटीलाई दर खान बोलाइन्छ । त्यस दिन रातको १२ बजेसम्म फलफूल, मिठाई साथै अन्य मिष्ठान्न परिकार खान्छन् । यसको भोलिपल्ट बिहान नुवाई-धुवाई गरी सुहागको प्रतिक रातो सारी, पाते, चुरा, धागो, सिन्दूर र गरगहना लगाएर सजिएर बस्ने गर्छन् । त्यस दिन ब्रतालु महिलाहरू नजिकको शिव मन्दिरहरूमा गएर श्रीमान्को लामो उमेरको कामना गर्दै पूजाआजा गर्ने गर्छन् भने अविवाहितले पछि योग्य वर पाउनको लागि गर्छन् । यस दिन ब्रतालु महिलाहरू पानी समेत नपिई कठोरपूर्ण तरिकाले ब्रत बस्ने गर्दछन् । केही नसक्ने महिलाले भने साँझ पूजाआजा गरी श्रीमान् छ भने श्रीमान्को खुट्टाको जल नभए तुलसीको जल पिएर मिश्री काडापानी वा फलफूल खाने गर्छन् । तीजको पर्सिपल्ट ऋषि पञ्चमी पर्दछ । यस दिन बिहान उठेर गर्न ठीक पारेका १०८ वटा दत्तवनले दाँत माभने, रातोमाटो, गोबर शरीरमा दलेर नुहाउने गर्दछन् । यस दिन ब्रतालुहरू विशेष गरी कर्कलोको तरकारीसँग एकछाक खाना खाने गर्छन् । यस दिन सप्त ऋषिको पूजा गर्नाले विगतमा रजस्वला हुँदा छोइछाइ भएको भए माफ हुन्छ भन्ने जनविश्वास रही आएको छ । ऋषि पञ्चमीको भोलिपल्ट पूजाआजा गरी ब्रत भंग गर्ने गर्छन् ।

५.१२.७ अन्य सामान्य चाडपर्वहरू

माथिका महत्त्वपूर्ण चाडपर्व बाहेक यहाँका मगरहरू अन्य सामान्य चाडपर्व पनि मनाउने गर्छन् । उनीहरू साउन १ गते साउने सङ्क्रान्ति मनाउँछन् । यस दिन आफन्त विशेष गरी चेलिबेटीलाई बोलाएर मीठो परिकार बनाएर खाने गर्छन् । विगतमा यस दिन रातको ११/१२ बजे खोलाको तिरमा वा आफ्नो जमीनमा गई 'लुतो लैजा-लुतो लैजा' भनेर लुतो फ्याँक्ने परम्परा थियो । तर हाल यो परम्परा प्रचलनमा नभएको देखिन्छ । त्यस्तै साउन शुक्ल पञ्चमीको दिन नाग पञ्चमी मनाइन्छ । यस दिन यस समुदायका पुरुष सदस्य बिहान चोखोनिधि गरी हिन्दू परम्परा अनुसार नागलाई खुशी पार्न गाईको दूध, लागा, फूलले नाग पुजा गर्ने गर्छन् र नागको प्रार्थना गरी ढोका माथि नागको फोटो टाँस्ने गर्छन् । यसो गर्नाले वर्षभरि आफ्नो घर सर्प, अग्नी, चट्याडबाट रक्षा हुन्छ भन्ने विश्वास राख्छन् । त्यस्तै चैत दशैंमा पनि आफन्त चेलिबेटी बोलाएर मीठो परिकार खाएर मनाउने गर्छन् । त्यस्तै फागुन पूर्णिमाको दिनमा फागुपर्व मनाउने गर्छन् । यस दिन विशेष गरी यहाँका

साना केटाकेटीहर रंग, अविर पानी हालेर रमाइलो गर्ने गर्दछन् । यसै गरी यस समुदायका मगरहरू कृष्ण जन्माष्टमी, राम नवमी, शिवरात्री जस्ता चाडपर्वमा उपवास बस्ने, पूजाआजा गर्ने गर्दछन् ।

५.१३ जीवन संस्कार

हरेक मानव जीवनमा संस्कारको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । मानिस जन्मेदेखि मरणसम्म गरिने विभिन्न धार्मिक क्रियाकलाप तथा मृत्युपछि उसका आफन्तले आफ्नो पितृ वा पूर्खाको अध्यात्मिक स्थिति सुधार्न गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरू जीवन संस्कारअन्तर्गत पर्दछ । हिन्दु धर्म अनुसार मानवलाई शुध्याउन जन्म संस्कार, अन्नप्राशन, विवाह गरिन्छ, भन मृत्युपछि मृतकको आत्मा शान्तिको लागि मृत्यु संस्कार गर्ने गरिन्छ । यी संस्कारहरू मानवले आफ्नो पूर्खादेखि परम्परागत रूपमा मान्दै आएका छन् । यस मगर समुदायमा पनि जन्मेदेखि मरणसम्म विभिन्न संस्कारहरू मनाउने परम्परा रहेको छ ।

५.१३.१ जन्म संस्कार

यस मगर समुदायमा महिला गर्भवती भएदेखि उसलाई अरु बेलामा भन्दा बढी ध्यान दिइन्छ । यस अवस्थामा गर्भवती महिलालाई बढी बल पर्ने काम नलगाउने र बढी मात्रामा पौष्टिक तथा भिटामिनयुक्त खानामा जोड दिइन्छ । तर यो परिवर्तन पछि मात्र आएको हो । विगतमा गर्भवती र सुत्केरी महिलालाई त्यति ध्यान नदिने, न्वारान पछि नै काममा जानु पर्ने, आफैले पकाउनु पर्ने बाध्यता थियो जुन अहिले पूर्ण रूपमा हटेको छ । महिला गर्भवती भएको तीन महिनापछि न्वारन नभएसम्म घरको पूजाआजा गर्न र मन्दिर जान निषेध गरिन्छ । सुतक बार्दा कुनै पूजाआजा नगर्ने र सुत्केरी महिलालाई कसैले नछुने गर्छन् । न्वारन ११ दिमा गर्ने गरिन्छ र सो दिन ब्राम्हण पुरेतद्वारा होम, पूजा पाठ गरेर घरमा गहुँत छर्केर चोख्याउने र १/२ थोपा खाएर आफूहरू पनि चोखिने गर्छन् । सुतक बारेमा सबै घरमा सो घरबाट गहुँत लगेर आ-आफ्नो घरमा छर्केर चोखिने गर्छन् र त्यसपछि घरको पूजाआजा शुरु गर्छन् । न्वारान पूजा सिद्धिसकेपछि बच्चाको हात र खुट्टामा कालो धागो बाँधिन्छ । यसले बच्चाको रक्षा हुन्छ, भन्ने विश्वास गरिन्छ । न्वारनमा आफन्त, मावलीलाई बोलाएर ख्वाउने गरिन्छ । बच्चा जन्मेको छ, दिनमा छैटौले भाग्य लेखिदिन्छ, भन्ने

जनविश्वासका साथ एउटा थालमा चामल, कापी, कलम राखेर रातभरि दियोमा बत्ती बालेर राखिन्छ ।

यस मगर समुदायमा सुत्केरीलाई नचोखिएसम्म पराल गुन्द्रीमा अलग्गै सुताउने परम्परागत चलन विस्तारै हट्न शुरु भए पनि प्रचलनमा भने जीवितै छ । यस मगर समुदायमा सुत्केरी महिलालाई ज्वानोको भोल, मासुको भोल जस्ता पौष्टिक तत्व बढी मात्रामा दिइन्छ ।

५.१३.२ अन्नप्राशन संस्कार

बच्चा जन्मेपछि उसलाई आमाको दुध मात्र पर्याप्त नहुने हुनाले ५ वा ६ महिनादेखि अन्न खुवाउने गरिन्छ । जन्मेको बच्चालाई सर्वप्रथम अन्न खुवाउने कार्यलाई अन्नप्राशन वा पास्नी भनिन्छ । यस मगर समुदायमा पनि विधिवत तरिकाले अन्नप्राशन गर्ने गरिन्छ । यस संस्कारमा छोरा भए ६ महिना र छोरी भए ५ महिनामा राम्रो साइत हेराएर ब्राम्हणद्वारा पूजापाठ गरी विधिवत तरिकाले बच्चालाई अन्न खुवाईन्छ । यस दिन ठूलो टपरीमा विभिन्न परिकारका खाना, फलफूल, मिठाई दुना-दुनामा राखिन्छ र सर्वप्रथम बालकको माता-पिताद्वारा अन्न खुवाइन्छ । त्यसपछि सबै आफन्तले टीका लगाइदिएर पालैपालो अन्न खुवाउने गरिन्छ । यहाँका बुढापाकाका अनुसार विगतमा भद्रै चराको टाउकोले खाना खुवाउँदा बालकको बोली भद्रै चराको आवाज जस्तै टाठा हुन्छ भन्ने जनविश्वास थियो । तर हाल यो चलन पूर्ण रूपमा हराएको छ । हाल भद्रै चराको टाउकोको सट्टा चाँदीको सिक्का वा नसक्नेले रूपैयाँको डबलले खुवाउने गरिन्छ । त्यस्तै यो दिन दुई अन्य बालकलाई सिंगारेर हनुमान बनाउने गरिन्छ र बच्चाले नखाएका खानेकुराहरू यिनै हनुमान बनाउने गरिन्छ र बच्चाले नखाएका खानेकुराहरू यिनै हनुमानले खाने प्रचलन छ । तर यो प्रचलन पनि विस्तारै लोप हुँदै गएको पाइन्छ । अन्नप्राशनको दिन आफन्त बोलाएर सानोतिनो भोज गरिन्थ्यो भने हाल आएर बढी खर्च गरी ठूला-ठूला भोज, पार्टी गर्ने प्रवृत्तिको शुरुवात भएको छ ।

५.१३.३ छेवर

मगरहरूले गर्ने अन्य संस्कार बाहुन क्षेत्रीको जस्तै भए पनि यो संस्कार भने बाहुन क्षेत्रीको भन्दा पृथक रहेको छ । यो कार्यमा बालकको ३, ५, ७, जस्ता विजोड वर्ष पारेर कपाल काटिदिने गरिन्छ । तर यो रिति विस्तारै लोपोन्मुख अवस्थामा छ । कपाल बालकको मामाले

काटिदिने गरिन्छ भने सो काटेको कपाल दिदीबहिनीले चरेशको थाल वा नयाँ कपडामा थापेर सो कपाललाई दोबाटोमा लगेर सफा र पवित्र ठाउँमा फलिदिने गरिन्छ । यस दिन मावलीले छेवर गर्न लागेको बालकलाई नयाँ लुगाकपडा दिने गर्छन् । यस दिन पनि यहाँका मगर समुदाय आफन्तहरू बोलाएर भोज गर्ने गर्छन् । विगतमा छेवर गरेपछि सो बच्चाले अछुत जातले छोएको खानेकुरा खान हुँदैन भन्ने धारणा कडाइका साथ पालना गर्ने गरिन्थ्यो भने हाल यसमा कमी आउन थालेको छ । छेवरको दिनमा नाड्लोमा विभिन्न सामग्री जस्तै कापी, कलम, खुकुरी, कुटो राखेर सो बालकलाई एउटा रोजन लगाउने प्रचलन थियो । यसबाट बालकको छनोट अनुसार भविष्यमा उसको वृत्तिविकासको लागि आमाबुबालाई सजिलो हुने विश्वास गरिन्थ्यो । तर हाल यो प्रचलन हराउँदै गएको छ ।

५.१३.४ विवाह

विवाहलाई एक महत्वपूर्ण र अतिआवश्यक संस्कारको रूपमा लिइन्छ । विवाह एक यस्तो संस्था हो जसले स्त्री र पुरुष बीचको यौन क्रियाकलापलाई वैधानिकता प्रदान गर्नुका साथै सन्तान उत्पादन गर्ने छुट दिइन्छ । हिन्दु धर्मले अविवाहित पुरुषलाई कतिपय धार्मिक क्रियाकलाप गर्न रोक लगाएको छ । विवाह नभएको व्यक्तिलाई अपूर्ण वा अशुद्ध मानिन्छ । नेपालमा बसोबास गर्दै आएका विभिन्न जानजातिको आ-आफ्नो विवाहको परम्परा रही आएको छ ।

यस मगर समुदायमा पनि विवाहलाई एक महत्वपूर्ण संस्कारको रूपमा लिइन्छ । यस समुदायमा विगतमा मागी विवाहको प्रचलन थियो भने हाल प्रेम विवाहले पनि प्रसय पाउन थालेको छ । तर हाल पनि यस समुदायमा मागेर गर्ने विवाहलाई नै बढी महत्व दिइन्छ । यस समाजमा मामाचेली र फूपुचेला बीच विवाह गर्ने परम्परा पनि कायम छ । साथै विगतमा बहुविवाह प्रथाले प्राथमिकता पाएको थियो भने हाल यो हटेर गएको छ । यस मगर समाजमा अन्तर्जातीय विवाह पनि भएको भेटिन्छ । तर यस समाजमा केही परिवारमा श्रीमतीले श्रीमानलाई छोडेर माइत बसेको वा अन्यत्र गएका घटना भए पनि विधिवत रूपमा पारपाचुके लिएको घटना भए पनि विधिवत रूपमा पारपाचुके लिएको घटना भने कुनै नभएको पाइयो ।

यिनीहरूको विवाह प्रथा ब्राम्हण क्षेत्रीको जस्तै रहेको छ । उनीहरूको कुनै मौलिक परम्परा वा रीतिरिवाज भने नभएको पाइन्छ । कुरा छिन्न वा बिहे पक्का गर्न जाँदा ठेकीमा दही, सिंगो माछा, पालुंगोको साग, मसला, फलफूल, मिठाई जस्ता सगुन लगिने गरिन्छ । तर हाल आएर बाहुन क्षेत्रीको जस्तै गरगहना साटासाट गर्ने प्रचलनको पनि शुरुवात भएको देखिन्छ । विवाहमा चेलिबेटी (दिदीबहिनी, फूपु) हरूले सेल रोटी, रक्सी, मासु लैजाने र विवाह हुने केटाले चेलिबेटीलाई दक्षिणा वा कपडा दिने गर्छन् ।

५.१३.५ मृत्यु संस्कार

मानिसको मृत्यु भएपछि उसका छोरा नाती वा आफन्तहरूले गर्ने कार्यलाई मृत्यु संस्कार भनिन्छ । यस मगर समुदायका मगरहरू पूर्व जन्म, स्वर्गवास आदिमा विश्वास गर्ने हुनाले मृत्यु संस्कारलाई एक महत्वपूर्ण संस्कारको रूपमा लिएका छन् । मृत्यु संस्कार राम्ररी नगरेमा मृत आत्माले शान्ति नपाउने, बैतडी नतर्ने जस्ता विश्वासका कारण मृत्यु संस्कार राम्ररी गर्ने गर्छन् । मृत्यु संस्कार ब्राम्हण पुरोहितद्वारा गराइन्छ । यस समुदायमा कुनै मानिसको मृत्यु हुन लागेको महशुस भए पछि सास रहँदै घरबाट बाहिर निकालेर तुलसीको पठ वरपर लिपपोत गरी त्यहाँ लगिन्छ र सो व्यक्तिको मुखमा पवित्र जल जस्तै गंगाजल, तुलसीको जल हालिदिने र विभिन्न भगवानको नाम, मन्त्रहरू सुनाउने गरिन्छ । व्यक्तिको प्राण गएपछि सबै आफन्तहरू भेला हुन्छन् र कात्रोले बाँधी पिताम्बरले लास छोपेर बाँसको खट बनाएर छोराहरूले बोकेर नजिकैको चोभार घाटमा लाने गरिन्छ । छोरा नभएमा सो कार्य दाजुभाइद्वारा गर्ने गरिन्छ । यस समुदायमा महिलाहरू मलामी जाँदैन । घरबाट लास लगेपछि सबै दाजुभाइ खलकका महिला सदस्यहरू नजिकैको ढुंगेधारामा नुहाउन जान्छन् । यसरी नुहाउन गएका महिलाहरू मलामी फर्कनु अगाडी नै फर्कनुपर्छ भन्ने जनविश्वास रही आएको छ । घाटमा लगेर काठको चिता बनाई जेठो छोरा, छोरा नभएमा दाजुभाइले दागवत्ती दिने गर्छन् । सो लास जलाइसकेपछि छोरा, दाजुभाइहरूले नुहाएर केश मुण्डन गरी सेतो कपडा लगाएर किरिया बस्ने गर्छन् । यस समुदायका मगरहरू आफ्नै घरमा किरिया बस्ने गर्छन् र सो अवधिभर किरिया पुत्रलाई कसैले छुन हुँदैन । व्यक्तिको प्राण गएपछि सबै घरमा १२/१३ दिनसम्म जुठो बारिन्छ । सो अवधिभर नुन, तेल, माछामासु, लसुन, प्याज खान हुँदैन । विगतमा जुठो बार्दा बालबच्चा बाहेक सबै सदस्यहरूले जुठो बार्ने गर्थे भने हाल घरका ज्येष्ठ सदस्यले पुरै दिन र बाँकी सदस्यले ३ वा ५ दिनसम्म मात्रै

बार्ने गरेको पाइन्छ । तर ३ वा ५ दिनमा नुन चोखाए पनि १२/१३ दिनमा जुठो फुकाउने गर्छन् । जुठो फुकाउँदा दिदीबहिनीले आ-आफ्नो घरबाट सेलरोटी, मासु साथै अन्य खाना पकाएर लेराउँछन् र जुठो बारेका दाजुभाईको जुठो फुकाउने वा नुन खुवाउने गर्छन् । यस समुदायमा बरखी बार्ने काम एक वर्षसम्म गरिन्छ । बरखीको समयमा आमाको भए दुध र बाबुको भए दही बार्ने काम गरिन्छ । एक वर्ष पूरा भएको दिन विभिन्न खानेकुरा बनाइ मलामीहरू, आफन्तहरू ईष्टमित्र बोलाएर खुवाउने गरिन्छ । १ वर्ष अवधिभर महिना महिना, ६ महिनामा १ पटक र १ वर्षमा सम्पूर्ण कार्य सिध्याएर बरखी फुकाइन्छ । त्यसपछि मृतकलाई पितृ भएको ठानिन्छ । त्यसपछि पितृपूजा वा श्राद्ध वर्षको एक चोटी र सोह्र श्राद्धमा एक चोटी गरी वर्षमा दुई पटक श्राद्ध गर्ने चलन छ ।

परिच्छेद-छ

आर्थिक अवस्था र यसमा आएको परिवर्तन

अर्थ मानव समुदायमा नभै नहुने साधन हो । मानव जीवनका आधारभूत आवश्यकताहरू गाँस, बास, कपडा र यसका अतिरिक्त स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात, मनोरञ्जन जस्ता कुराको पूर्ति गर्ने साधन अर्थ हो । मानव जीवनको प्रत्येक घडि आर्थिक जगतसँग सम्बद्ध छ । कुनै पनि देशको विकास देशको आर्थिक वृद्धिदरमा भर परेको हुन्छ । देशको आर्थिक वृद्धिदर त्यस देशमा बस्ने समाजका परिवारको आर्थिक पेशा, शैक्षिक योग्यता, शारीरिक स्वस्थताले प्रभाव पारेको हुन्छ । आर्थिक रूपमा सम्पन्न व्यक्ति वा समाजले नै अन्य क्षेत्रको पनि विकास गर्न सक्छ । नेपाल विश्वको एक विकासोन्मुख मुलुक हो । यहाँका ४०% भन्दा बढी मानिसहरू गरीबीको रेखामुनि छन् । परम्परागत कृषि पेशामा आधारित हुनु, शिक्षाको कमी, रोजगारीको कम अवसर प्राप्त, जनसंख्या वृद्धिदर उच्च हुनु यसका प्रमुख कारणहरू हुन् ।

यस मगरगाउँको आर्थिक अवस्थामा धेरै परिवर्तन आएको छ । यहाँको आर्थिक सम्पन्नता पहिलेको तुलनामा बढ्दै गएको पाइन्छ । यहाँको मगर समुदायको मुख्य पेशा कृषि हो । जससंख्याको वृद्धिले गर्दा जमिन खण्डिकरण भइरहेको, भएको जग्गा जमिन विक्री हुँदै जानुले कृषि उत्पादन घट्दै गइरहेको छ । तसर्थ यहाँका मगर समुदाय मुख्य कृषि पेशाबाट विस्तारै जागिर, व्यापार र केही वैदेशिक रोजगारतिर उन्मुख भएका छन् । यस परिच्छेदमा मगरहरूको आर्थिक अवस्था र यसमा आएको परिवर्तनको अध्ययन विभिन्न खण्ड जस्तै भू-स्वामित्व, उत्पादनको स्थिति, खाद्यान्नको पर्याप्तता, पेशा, आय व्ययमा गरिएको छ ।

६.१ आवास

आय आर्जन अर्थात अवस्थाको आधारमा आवासको स्थिति हुने भएकोले यहाँ आवासलाई पनि आर्थिक अवस्था मापकको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.१
घरधुरी संख्याअनुसार घरको किसिम

विवरण	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
अर्ध पक्की	१३	६५
पक्की	५	२५
भुपडी	२	१०
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट यस विरकोट गाउँमा ६५ % अर्धपक्की घर, २५ % पक्की घर र १० % भुपडी घर भएको देखिन्छ । प्राप्त तथ्यांकको आधारमा आवासीय स्थितिलाई विश्लेषण गर्दा यहाँका मगर समुदायको आर्थिक सम्पन्नता वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । विगत २० वर्ष अघिसम्म यस गाउँमा अधिकांश घरहरू भुपडी भेटिन्थे भने हाल यो १० % मा मात्र सीमित रहेको छ ।

६.२ भू-स्वामित्व

अचल सम्पत्तिको रूपमा रहेको जमिनको स्वामित्व नेपाली समाजमा परिवारको आर्थिक स्थितिलाई झल्काउने प्रमुख स्रोत हो । अध्ययन क्षेत्रका प्रत्येक मगर परिवारसँग केही न केही जग्गाजमिन रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ६.२
घरधुरी संख्याअनुसार जमिनको विवरण

जग्गा (रोपनी)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
०	२	१०
१-१०	५	२५
११-२०	९	४५
१९-४०	४	२०
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट जग्गा नहुनेको संख्या १० %, १-१० रोपनीसम्म जग्गा हुनेको संख्या २५ %, ११-२०सम्म ४५ % र १९-४० रोपनीसम्म जग्गा हुनेको संख्या २० % रहेको देखिन्छ । विगतमा कृषि नै यहाँका मगरहरूको बाँच्ने आधार भएको हुँदा २० वर्ष अघिसम्म यहाँका प्रत्येक परिवारसँग कम्तीमा ५/६ रोपनी जग्गा हुने गर्थ्यो ।

छनोट गरिएको घरका ५ जना बुढापाकासँग उनीहरूको विगत र हालको जग्गा विवरण लिइएको थियो जुन निम्न प्रकारको छ ।

तालिका नं. ६.३

छनोट घरका ५ जना बुढापाकाको २० वर्ष अगाडी र हालको जग्गाको विवरण

उत्तरदाताको क्र.सं.	२० वर्ष अगाडी (रोपनी)	हालको रोपानी
१	३८	२२
२	३९	२४
३	२०	८
४	१५	२०
५	२५	२५

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तथ्याङ्कबाट विगत र हालको जग्गा परिमाणमा ठूलो अन्तर देखिन्छ । यसबाट प्रति परिवार जग्गा घट्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ । यसका प्रमुख कारण जग्गा अधिकरण, जग्गा बिक्री, घर निर्माण तथा जग्गा खण्डीकरण देखिन्छ । जग्गाको परिमाण घट्दै गए पनि बढ्दो शहरीकरणले गर्दा जमिनको मूल्य बढ्न गएकोले आर्थिक रूपले भने सम्पन्न हुँदै गएको मान्नुपर्दछ ।

६.३ उत्पादनको स्थिति

यहाँको जमिनमा मुख्यतः धान, मकै उत्पादन गरिन्छ । त्यस्तै तोरी, गहुँ, भटमास, सिमी पनि केही मात्रामा उत्पादन हुन्छ । त्यस्तै बारीमा विमिरो, आरु, अम्बा, भोगटे जस्ता फलफूलहरू लगाएको पाइयो भने सबैले घरघरमा धेरैथोरै सागपात, तरकारीहरू उत्पादन गर्ने गरेको पाइयो । मगर समुदायको एक आर्थिक वर्ष भरीमा उत्पादन हुने अन्नको

स्थितिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । अन्नमा धान, मकै, तोरी, गहुँ, कोदो सबैलाई एकमुष्ट राखिएको छ ।

तालिका नं. ६.४

घरधुरी संख्याअनुसार उत्पादनको स्थिति

उत्पादन (मुरी)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
१-३	८	४०
४-१०	६	३०
१० माथि	३	१५
कृषि नगर्ने	३	१५
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

(द्रष्टव्य : छनोटमा परेका २० घरमध्ये ३ घरले कृषि नगर्ने हुनाले यहाँ उत्तरदाता घरधुरी संख्या १७ मात्र रहेको छ ।)

माथिको तालिका अनुसार उत्पादन नै नगर्ने १५ % सबैभन्दा कम उत्पादन गर्नेको संख्या ४० % र १० मुरी भन्दा माथि उत्पादन गर्नेको संख्या १५ % रहेको छ । अध्ययनको क्रममा ३ घरपरिवारले भने कुनै किसिमको अन्न उत्पादन नगर्ने पाइयो । यहाँका अत्याधिक जनसंख्या कृषि पेशामा नै लागेको भए पनि उत्पादन भने कम नै देखिन्छ । यहाँका बुढापाकाहरूका अनुसार विगतमा एक परिवारले कम्तीमा १५/२० मुरी सम्म अन्नवाली भित्र्याउने गर्थे । तर अहिले यस विरकोट गाउँमा उत्पादनको स्थिति दिनप्रतिदिन घट्दै गएको पाइन्छ । यसको कारण जग्गा जमीन खण्डीकरण हुँदै जानु, बेचबिखन हुनु, आवास निर्माण र भएको जग्गामा पनि कृषिप्रति आउँदो पिढीको रुचि कम हुँदै जानु हो ।

माथिको तालिकाअनुसार परिवार संख्याको आधारमा हेर्ने हो भने खाद्यान्न उत्पादनको स्थिति पर्याप्त देखिन्न । उपरोक्त खाद्यान्नले मगर परिवारलाई कति महिनासम्म खान पुग्छ भन्ने कुरा तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ६.५

२० घरधुरी मध्य १७ घरधुरीका उत्तरदाताको खाद्यान्नको पर्याप्तताको स्थिति

खाद्यान्न पर्याप्तता (महिना)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
०-३	५	२९.४१
०-६	९	५२.९४
०-९	२	११.७६
वर्ष भरी	१	५.८८
जम्मा	१७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकालाई हेर्दा यहाँका मगरहरूको मुख्य पेशा कृषि भए पनि उत्पादित खाद्यान्नले वर्ष भरि खान पुग्ने ज्यादै न्यून छ । अधिकांश परिवारलाई छ महिनासम्म खान पुग्छ भने ११.७६ %लाई ९ महिना, २९.४१ % लाई ३ महिना र ५.८८ % लाई वर्षभरि खान पुग्छ । तसर्थ यस समुदायका अधिकांश परिवारलाई वर्ष भरी खान पुग्दैन । तसर्थ यस समुदायका अधिकांश परिवारलाई वर्ष भरी खान नपुग्ने भएकोले धेरैथोरै किनेर नै खानु पर्ने हुन्छ । उपरोक्त तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा यहाँका मगर समुदायको कृषिमा निर्भरता घट्दै गएको र व्यापार तथा जागिर तर्फ उन्मुख भएको पाइन्छ ।

६.४ पशुपालन

विगतमा यहाँका मगरहरूको आर्थिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने माध्यम पशुपालन पनि थियो । अधिकांश घरमा गाई, भैसी गोरु, बाखा, कुखुरा पालिएको हुन्थ्यो । यहाँका बुढापाखाकाका अनुसार विगतमा गाई, गोरु, बाखा नहुने कुनै घर नै हुँदैनथ्यो । तर हाल कहीं घरपरिवारले मात्र गाई पालेको र ६ घर परिवारले मात्र व्यापारिक प्रयोजनको लागि कुखुरा पालन गरेको देखियो । बढ्दो शहरीकरण, बढी जनशक्तिको आवश्यकता, कृषि पेशाबाट उन्मुख भै कृषिको लागि मल आवश्यक नहुनु, स्वास्थ्य प्रति सचेतना बढ्नु, मिहिनेतअनुसार आय कम हुनु नै पशुपालनमा कमी आउनुको प्रमुख कारण हुन् ।

६.५ पेशा

व्यक्ति वा परिवारको पेशाले आर्थिक स्थितिलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । विगतमा यस मगर समुदाय केवल कृषिमा मात्र आश्रित थिए । तर हाल आएर यहाँका मगर समुदायको पेशामा ठूलो परिवर्तन आएको छ । आधुनिकरण, शहरीकरण, शैक्षिक स्थितिमा सुधार, कृषि मात्र जीवन उकास्न पर्याप्त नभएकोले गर्दा यहाँका मगरहरू कृषि बाहेक अन्य क्षेत्रमा पनि संलग्न रहिआएका छन् ।

तालिका नं. ६.६

घरधुरी संख्याअनुसार उत्तरदाताको पेशा

पेशाको विवरण	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
कृषिमात्र	३	१५
जागिर वा व्यापार मात्र	२	१०
कृषि र जागिर वा व्यापार	१५	७५
जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथि उल्लेखित तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने १५ % मगरहरू कृषिमा मात्र निर्भर रहने, १० % जागिर वा व्यापार मात्र २७५ % ले कृषिको साथै जागिर वा व्यापारलाई पनि अँगालेको पाइन्छ । यस तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा यहाँका मगर समुदायको पेशामा ठूलो परिवर्तन आएको मान्नुपर्दछ । विगतमा अधिकांश परिवार केवल कृषिमा मात्र आश्रित थिए भने अहिले यो संख्या १०% मात्र छ । त्यस्तै यहाँका मगरहरू पूर्ण रूपमा कृषिमा आश्रित नरहेता पनि पूर्णरूपमा यसलाई छाड्न पनि सकेका छैनन् । पूर्ण रूपमा कृषि पेशा छाड्नेको संख्या १५ % मात्र छ । तसर्थ यहाँका अधिकांश परिवार ७५ % को पेशा कृषिको साथै जागिर वा व्यापार रहेको छ । यहाँका मगरहरू जागिर भन्नाले सैनिक सेवा, होटल व्यवसाय, सरकारी कार्यालयमा कार्यरत छन् भने व्यापारमा सानो तिनो किराना पसल र यातायात व्यवसाय रहेको छ । अध्ययनको क्रममा अहिलेसम्म यहाँका मगर समुदाय केही न केही मात्रामा कृषिमा संलग्न रहेका भएपनि नयाँ पिढीमा कृषि प्रति रुचि घट्दै गएको र हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरू कसैको पनि आमा बाबुले गर्दै आएको कृषि पेशालाई निरन्तरता दिने धारणा

नरहेको पाइयो । अध्ययनरत विद्यार्थीहरू पढेर पछि अन्य पेशा नै रोज्ने बताउँछन् भने अभिभावकहरू पनि आफ्नो बालबच्चाले पढेर उनीहरूले चाहेको अन्य पेशा नै रोजोस भन्ने चाहन्छन् । माथिको तथ्याङ्क र विश्लेषणले यस मगर समुदायमा आएको पेशागत परिवर्तनलाई पुष्टि गर्दछ ।

नयाँ पिढी र पुरानो पिढीमा आएको पेशागत परिवर्तनलाई उनीहरूले अँगालेको पेशाबाट देखाउन सकिन्छ । उमेर समूहको आधारमा २० घरधुरीका २० वर्ष माथिका २८ पुरुष सदस्यले अपनाएको पेशालाई तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ६.७

उमेरको आधारमा उत्तरदाता परिवारका २० वर्ष माथिका पुरुष सदस्यको पेशा

उमेर समूह	कृषि		जागिर वा व्यवसाय		कृषि+जागिर वा व्यवसाय		जम्मा	%
	उत्तरदाता	%	उत्तरदाता	%	उत्तरदाता	%		
२०-३०	-	-	६	४२.८	८	५७.५	१४	१००
४१-६०	१	११.२	-	-	८	८८.९	९	१००
६० माथि	४	८०	-	-	१	२०	५	१००
जम्मा	५	१७.८५	६	२१.४२	१७	६०.७१	२८	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

(द्रष्टव्य : यहाँका अधिकांश महिलाहरूगृहिणी रहेको र घरको आयश्रोत घरमा भएका लोग्ने मानिसहरूको पेशामा आधारित रहेको हुनाले यहाँ पुरुषहरूको तथ्याङ्क मात्र लिएको छ ।)

माथिको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा पुरानो पिढी र नयाँ पिढी बीच धेरै पेशागत अन्तर देखिन्छ । ६० वर्षभन्दा माथिका ८० % व्यक्तिको पेशा कृषि मात्र रहेको देखिन्छ भने २० % मात्र कृषिको साथसाथै जागिर वा व्यापारमा लागेको देखिन्छ । तर ४१-६० वर्ष समूहमा कृषि मात्र गर्ने ११.२ % र ७८.९% ले कृषिको साथै अन्य पेशा अपनाएको देखिन्छ । २०-४० उमेर समूहमा कृषि पेशा मात्र अपनाउनेको संख्या शून्य प्रतिशत रहेको देखिन्छ । ४१ भन्दा माथि उमेर समूहमा पूर्ण रूपमा कृषि पेशा त्यागेर जागिर वा व्यवसायमा लागेकाको संख्या

शुन्य प्रतिशत थियो भने २०-४० उमेर समूहमा ४२.८ % ले केवल जागिर वा व्यापार मात्र अपनाएको देखिन्छ ।

६.६ वार्षिक आय, व्यय र वचत

अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूका आर्थिक अवस्था मध्यम स्तरको छ । यहाँका मगरहरूको आफ्नो कृषि उत्पादनले वर्षभरि खान लाउन पुग्दैन । तसर्थ दैनिक जीवनयापन गर्नका लागि आम्दानी हुनु अति आवश्यक छ । उच्च आय आर्थिक रूपले समृद्धिको सूचक हो भने निम्न आय दरिद्रताको सूचक हो । यस अध्ययन क्षेत्रका समुदायको आर्थिक स्रोत व्यापार, व्यवसाय, सैनिक सेवा, प्राइभेट अफिस, वैदेशिक रोजगार र केही मात्रामा पशुपालन रहेको छ । न्यून परिवारले मात्र केही कृषि उत्पादन भटमास, सिमी बेच्ने गरेका छन् । कुनै पनि परिवारको आर्थिक अवस्था सुदृढ हुन आफ्नो आयको केही अंश वचत हुनु अत्यन्त जरुरी छ । अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूको आय र व्ययको विवरणलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.८

घरधुरी संख्याअनुसार वार्षिक आय, व्ययको विवरण

आय			व्यय		
रु. हजारमा	घरधुरी संख्या	%	रु. हजारमा	घरधुरी संख्या	%
०-२५	३	१५	०-२५	३	१५
२६-५०	८	४०	२६-५०	८	४०
५१-१ लाख	५	२५	५१-१ लाख	५	२५
१ लाख माथि	४	२०	१ लाख माथि	४	२०
जम्मा	२०	१००	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७६

माथिको तालिकाबाट सबैभन्दा बढी घर संख्या ४०% को आय २६-५० हजारको बीचमा रहेको देखिन्छ । यसै गरी ५१ देखि १ लाखसम्म वार्षिक आय गर्नेको घर संख्या २५ %, १ लाख भन्दा माथि आय हुनेको संख्या २० % र सबैभन्दा कम २५ हजार सम्म वार्षिक आय हुनेको घर संख्या १५% रहेको देखिन्छ ।

यसै गरी वार्षिक व्यय २५ हजारसम्म हुनेको संख्या १५ %, २६-५० हजार हुनेको संख्या ४० % र १ लाख भन्दा बढी हुनेको संख्या २० % रहेको छ ।

माथिको विवरणबाट यहाँका परिवारको आय र व्ययको विवरण बराबर देखिन्छ । केवल दुई परिवारले वार्षिक वचत ५-१० हजारसम्म हुने बताए भने बाँकी सबैले कुनै रकम वचत नहुने बताए ।

व्यक्तिको दैनिक जीवनमा आय र व्ययको क्रम निरन्तर चलिरहेको हुन्छ । तर व्यक्तिले जुन आय गर्छ त्यसलाई उसले कस्तो काममा खर्च गर्छ, अर्थात् कहाँ-कहाँ खर्च गर्छ त्यही खर्च गर्ने तरिकाले ऊ र उसका समाजका बारेमा धेरै कुरा थाहा पाउन सकिन्छ । यहाँका मगरहरूले प्रायजसो खर्च खाद्यान्न, लत्ताकपडा, उपचार, शिक्षा, विद्युत र चाडपर्वमा गर्ने बताए । विगतमा यहाँका परिवारमा आय ज्यादै न्यून हुने र भएको न्यून आय पनि लोग्ने मानिसले धुम्रपान, मध्यपान, जुवा तास जस्ता फजुल खर्च गर्ने गर्थे भने अहिले यो अवस्थामा परिवर्तन आएको छ ।

परिच्छेद-सात

सारांश, निष्कर्ष र सुभावहरू

७.१ सारांश

नेपाल बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक राष्ट्र हो । यहाँ आर्य र मंगोल हाँगाका विभिन्न जनजातिहरू बसोबास गर्दछन् । राष्ट्र भाषा नेपाली भए पनि यहाँ विभिन्न भाषाभाषीहरू प्रचलनमा छन् । नेपालको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा छरिएर रहेका यिनै जनजातिमध्ये मगर एक प्रमुख समुदाय हो । प्रस्तुत “मगर जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक परिवर्तन” नामक शोधपत्रमा गल्कोटनगरपालिका वडा नं. ८ बिरकोट गाउँका मगरहरूको अध्ययन गरिएको छ । समयको परिवर्तनसँगै यस मगर समुदायमा पनि केही परिवर्तनहरू आएको छ । तर तुलनात्मक रूपमा यिनीहरूको स्थिति कमजोर नै देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्र बिरकोट गाउँको जम्मा जनसंख्या १४६ रहेको छ।सलामी, बढाथोकी, दर्लामी, पुन, थापा र श्रीस मगरको बसोबास रहेको यस गाउँको २० घरलाई नमुना छनोटको रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययन क्षेत्रको समस्याको रूपमा मगरहरूको वर्तमान सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अवस्था र यसमा आएको परिवर्तनलाई प्रकाश पार्नु रहेको छ । अध्ययनको उद्देश्यको रूपमा मगरहरूको सामाजिक संस्था, आर्थिक क्रियाकलाप, जिविकोपार्जन, सांस्कृतिक पक्षमा आएको परिवर्तनको विश्लेषण र व्याख्या गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त सामाजिक आर्थिक परिवर्तनको सत्य तथ्यले पछि हुने अध्ययनमा सघाउ पु-याउने छ । यस गाउँमा विगतको तुलनामा परिवर्तन भैरहेको भए पनि तुलनात्मक रूपमा अरु जाति भन्दा पिछडिएकोले गर्दा यसै गाउँलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएको छ । जसभित्र विभिन्न विद्वान, साहित्यकारहरूले मगर जातिको बारेमा लेखेका लेख रचना अनुसार यिनीहरूको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्कलाई व्याख्या, विश्लेषण गरी तथ्यपरक रूपमा प्रस्तुतीकरण गरिएको छ । अनुसन्धानको प्रकृति वर्णनात्मक ढाँचाको रहेको छ ।

छनोटमा परेका २० घरपरिवारको जम्मा जनसंख्या १०१ रहेको छ, जसमा महिला ४४ र पुरुष ५६ रहेको छ । उमेरको आधारमा हेर्दा सक्रिय जनशक्तिको प्रतिशत सबैभन्दा बढी

रहेको भेटिन्छ जुन ७७.२२ % रहेको छ । यस समुदायको परिवारको संरचना संयुक्त परिवारको संख्या ३० % मात्र रहेको छ भने एकात्मक परिवारको संख्या ७० % रहेको छ । त्यस्तै यस समुदायमा परिवारको आकार सानो हुँदै गएको छ । विगतमा प्रत्येक परिवारमा कम्तीमा ९/१० जना सदस्य हुने गर्थ्यो भने हाल ७-१० जना सदस्य हुनेको संख्या १० % मात्र र १-६ सदस्य हुनेको संख्या ९० % रहेको छ ।

हाल आएर यस क्षेत्रको शिक्षामा निकै सुधार र परिवर्तनहरू भएको पाइन्छ । शैक्षिक स्थितिलाई हेर्दा साक्षरताको संख्या ८१.६३ % । निरक्षरको संख्या १८.३६ % रहेको छ । जसमा निरक्षरको पूरै अंश पुरानो पिढीले ओगटेको छ । घट्दो उमेर क्रमसँगै शैक्षिक स्तरमा सुधार हुँदै गएको छ । एस.एल.सी. पास र त्यो भन्दा माथि पढ्नेको संख्या ६० वर्ष भन्दा माथि उमेर समूहमा ० % थियो भने यो संख्या क्रमश बढ्दै गएर २१-४० मा आइपुग्दा २१.२ % रहेको छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा पनि यस समुदायमा निकै सुधार भएको पाइन्छ । विगतमा यहाँका महिलाहरू परिवार नियोजन र गर्भवती महिलालाई गराउने जाँचबारे अनभिज्ञ थिए भने हाल यसको जानकारी सम्पूर्ण महिलामा रहेको छ । स्वास्थ्य स्थितिमा उपचार पद्धतिलाई हेर्दा पुरानो पद्धति धामीभाक्री प्रथाबाट पूर्ण मुक्त नभए पनि केवल धामीभाक्रीमा मात्र भर पर्नेको संख्या शून्य देखिन्छ । अधिकांश मगरहरूले अस्पताल पद्धतिलाई अपनाएको पाइयो । धामीभाक्रीमा मात्र विश्वास गर्नेको संख्या शून्य भए पनि साधारण भाारफूक भने सामान्य रूपमा रही नै रहेको पाइन्छ । यस समुदायमा छिटो उमेरमा विवाह गर्ने प्रचलन हराउँदै गएको छ । मागी विवाहको साथसाथै विस्तारै नयाँ पिढीमा अन्तर्जातीय र प्रेम विवाहले प्रशय पाउन थालेको छ जुन विगतमा बिल्कुलै अमान्य थियो ।

यस क्षेत्रमा मगर समुदायको पेशामा ठूलो परिवर्तन आएको देखिन्छ । विगतमा अधिकांश परिवार केवल कृषिमा मात्र निर्भर थिए भने हाल यिनीहरू कृषिको साथसाथै जागिर र व्यापार तिर पनि लागेका छन् । यस समुदायको प्रत्येक घरपरिवारसँग आंशिक वा बढी केही न केही जग्गा जमिन रहेको पाइन्छ । तर विगत र हालको तुलना गर्दा प्रति परिवार जग्गा जमिनको विवरण घट्दो अवस्थामा रहेको पाइन्छ । सबैभन्दा बढी जग्गा १-१० रोपनी हुनेको संख्या केवल २५ % मात्र देखिन्छ भने सबैभन्दा धेरै २० % को जग्गा २०-४० रोपनी र २५ % को १०-२० रोपनी रहेको देखिन्छ । कृषिमा पहिलेको भन्दा खेती गर्ने प्रविधिमा सुधार

भएको छ । हाल यिनीहरू उन्नत बीउ र मलको प्रयोग गर्छन् । तर पनि घट्टो जग्गा जमीलनले गर्दा उत्पादनको स्थिति घट्टो छ । वार्षिक उत्पादन सबैभन्दा कम १-३ मुरी हुनेको संख्या १७.६४ % र सबैभन्दा धेरै १० मुरी हुनेको संख्या ४७.०५ % रहेको पाइन्छ । कृषि यहाँको मुख्य पेशा भए पनि वर्षभरि आफ्नै उत्पादनले पुग्ने परिवार संख्या केवल ५.८८ % मात्र रहेको छ भने सबैभन्दा बढी समय ६ महिनासम्म खान पुग्नेको संख्या ८१ % रहेको पाइन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूको मातृभाषा परम्परागत रूपमा नेपाली नै रहेको छ । यिनीहरूलाई मगर भाषाको कुनै ज्ञान नै नभएको पाइयो । त्यस्तै यिनीहरू परम्परागत रूपमा हिन्दु धर्म मान्दै आएका छन् । हाल अधिकांश मगरहरू बौद्ध धर्ममा परिवर्तित हुँदै गएको सन्दर्भमा यहाँका मगरहरूलाई यसले कुनै प्रभाव पार्न सकेको छैन । यिनीहरूको चाडपर्व, संस्कार, रीतिरिवाज सबै बाहुन क्षेत्रीसँग मिल्दोजुल्दो छ । उनीहरूको आफ्नो कुनै मौलिक चाडपर्व, संस्कार, पूजाआजा नभएको पाइयो । धर्म, चाडपर्व, संस्कारमा कुनै परिवर्तन नआए पनि धार्मिक आस्था, चाडपर्व, संस्कार मनाउने तरिका र खानपानमा केही परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

विगतको तुलनामा यस मगर समुदायमा महिलाको स्थानमा निकै सुधार भएको पाइन्छ । हरेक घरमा छोरा छोरी दुवैलाई समान रूपमा विद्यालय पठाइएको पाइयो । त्यस्तै आधुनिकरण, आर्थिक सम्पन्नताले गर्दा यहाँका मगर समुदायको खानपान, भेषभुषामा परिवर्तन हुँदै गएका पाइन्छ ।

७.२ निष्कर्ष

अध्ययनबाट प्राप्त हुन आएका तथ्याङ्क र विश्लेषणबाट यस क्षेत्रमा मगर समुदायको सामाजिक र आर्थिक परिवर्तन क्रमिक रूपमा भइरहेको पाइन्छ । उमेर समूह, विगत र हालको अवस्थालाई आधार मानेर गरेको तुलनात्मक विश्लेषणले यो तथ्यलाई पुष्टि गरेको छ ।

यस क्षेत्रमा मगर समुदायको परिवार संरचना संयुक्तबाट विघटन हुँदै एकात्मक परिवार तिर उन्मुख भएको पाइन्छ । पारिवारिक द्वन्द्व, कमजोर आयश्रोत तथा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका कारण एकात्मक परिवार संरचना बढ्दै गएको छ । शैक्षिक चेतना, परिवार नियोजन

सम्बन्धी ज्ञान र एकात्मक परिवारको संरचनाले गर्दा विगतमा भन्दा हाल परिवारको आकार सानो हुँदै गएको छ । तुलनात्मक रूपमा महिलाको स्थितिमा सुधार भएको छ । विगतमा बुहारीले राम्रो लगाउन हुन्न, मीठो खान हुन्न, घर बाहिर जान हुन्न भन्ने धारणामा परिवर्तन आएको छ र हाल बुहारीलाई घरबाहिर काममा जान, पढ्न स्वतन्त्रता दिइएको छ । विगतमा छोरा र छोरीमा विभेद गरिन्थ्यो भने हाल शतप्रतिशत घरमा छोरा र छोरी दुवैलाई समान रूपमा विद्यालय पठाएका छन् । विगत र हाललाई तुलनात्मक रूपले हेर्ने हो भने शैक्षिक क्षेत्रमा निकै सुधार र परिवर्तन भएको पाइन्छ । घट्दो क्रमसँगै शिक्षाको स्तर बढ्दै गएको छ । ५ वर्ष भन्दा माथिका कोहि पनि शिक्षाको उज्यालोबाट वञ्चित हुनु परेको छैन । स्वास्थ्य तर्फ यिनीहरूको चेतनशील बढ्दै गएको छ । विरामी हुँदा उपचारार्थ अस्पताल जानेको संख्या बढ्दो छ । धामी भाक्रीमा मात्र भर पर्नेको शुन्य रहेको र थोरैले मात्र अस्पताल र धामी भाक्री दुवैलाई अवलम्बन गर्ने गरेका छन् । जसमा अधिकांश ३० वर्ष माथिका पुराना पिढी छन् । उमेरको घट्दो क्रमसँगै अस्पताल पद्धति अपनाउनेको संख्या बढ्दै गएको पाइन्छ । विगतमा यहाँका महिलाहरू परिवार नियोजन, गर्भवती महिलाले गराउने जाँचबाट अनभिज्ञ थिए भने हाल यहाँका सम्पूर्ण महिलाहरूलाई यसबारे पूर्ण जानकारी रहेको छ ।

हाल आएर यस मगर समुदायको वैवाहिक स्थितिमा निकै परिवर्तन आएको छ । यस समुदायमा छिटो विवाह, बहुविवाह गर्ने प्रचलन हट्दै गएको छ भने नयाँ पिढीमा अन्तर्जातिय विवाह र प्रेम विवाहले विस्तारै प्रशय पाउन थालेको छ । उमेरको घट्दो क्रमसँगै प्रेम विवाह र अन्तर्जातिय विवाह प्रति सकारात्मक धारणा बढ्दै गएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा यस गाउँका मगरहरूले आफ्नो परापूर्व काल देखी मनाउदै आएको सांस्कृतिक सोरठी परम्परालाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने सन्दर्भमा यस गाउँका मगर समुदायहरू निर्माण गरेको सांस्कृतिक संरक्षण मंचले नचरीका दुई वटा भागमा १६ वटा गितको अडियो भिडियो रेकर्डिङ समेत गरिसकेको छ भने यहाको आफ्नो भेषभेषा र संस्कृतिको खोज अनुसन्धानलाई अभै जारी राखेको त्याहाको बुद्धिजिविहरू बताउछन ।

हाल आएर धार्मिक विश्वास, स्वास्थ्य चेतनाले गर्दा खानपानमा धेरै परिवर्तन आएको छ । विगतमा यस समुदायमा माछा, मासु, मदिरा, धुम्रपानको अत्यधिक प्रयोग हुन्थ्यो भने यो अहिले ज्यादै न्यून भएको छ ।

यहाँका मगर परिवारको बोलिने भाषा नेपाली हो । उनीहरूको आफ्नो मगर भाषाको कुनै अस्तित्व छैन । यो त परम्परादेखि लोप हुँदै आएर हाल पूर्ण रूपमा लोप भएको छ । यहाँका मगरहरू परम्परादेखि नै हिन्दु धर्म मान्दै आएका छन् । यिनीहरूको कुनै मौलिक परम्परा, चाडपर्व, रीतिरिवाज संस्कारहरू छैन । चाडपर्व, संस्कारहरूमा कुनै परिवर्तन नआएपनि यसलाई मनाउने तरिका र खानपानमा भने केही परिवर्तन आएको छ । आफूले मान्दै आउको चाडपर्व, संस्कारहरू महंगो भए तापनि यिनीहरू यसलाई निरन्तरता दिने पक्षमा छन् ।

यस समुदायको आर्थिक स्थितिमा पनि निकै परिवर्तन आएको छ। यिनीहरूले पूर्ण रूपमा कृषिलाई छाड्न सकेका छैनन् र कृषिको साथसाथै जागिर र व्यवसाय पनि गर्ने गरेका छन् । यहाको मुख्य आयश्रोतको रूपमा परम्परागत कृषि प्रणाली र वैदेशिक रोजगारी रहेको छ । विशेष गरेर यहाका प्राय मगर समुदायका मानिसहरू गोर्खा लाहुरे अन्तरगत बृटिश, सिंगापुर, भारत लगायतका देशहरूमा रोजगारीको रूपमा रहेका छन् । तिनीहरूको त्यस प्रकारको रोजगारीले त्यहाको आय आर्जनमा महत्वपूर्ण भुमिका खेलेको छ । यसले गर्दा यहाका कतिपय आर्थिक रूपमा सम्पन्न परिवार गाउँ छोडी पोखरा, काठमाडौं, बुटवल लगायतका शहरहरूमा बसाई सरेर जाने गरेको समेत देखिन्छ ।

यस मगर समुदायको सामाजिक, आर्थिक स्थितिमा निकै सुधारात्मक परिवर्तन भएको भए तापनि तुलनात्मक रूपमा हेर्ने हो भने यिनीहरू अबै पछिडिएका छन् तथापी यस गाउँका मगर समुदायमा सामाजिक आर्थिक अवस्थामा सकारात्मक परिवर्तन आई जिवन्स्तरमा सुधार आएको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

पुस्तक सूची

- १) गल्कोट नगरपालिकाको पार्श्व चित्र, श्री ५ को सरकार, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौं, २०६० ।
- २) डि.बी श्रेष्ठ र सिंह, सि.बी, इथनिक ग्रुप्स अफ नेपाल एण्ड देयर वेज अफ लिभिड, हिमालयन पुस्तक प्रकाशन, काठमाण्डौं, १९८७ ।
- ३) थापा, खिलध्वज, मगर जाति एक ऐतिहासिक रूपरेखा, काठमाण्डौं, साभा प्रकाशन, वि.सं. २०३६ ,
- ४) बराल मगर, केशर जंग, पाल्पा, तनहुँ र स्याङ्जाका मगरहरूको संस्कृति, काठमाण्डौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५० ।
- ५) मगरदीप, मगर समाज सेवा केन्द्र, वर्ष ३, अंक ३, अंक ५, वि.सं. २०६० ।
- ६) मोरिस, सी.जे., द गुर्खा एथ्नोलोजी, लो प्राइस पब्लिकेशन, दिल्ली, १९९३, पुनर्मुद्रण ।
- ७) विष्ट, डोरबहादुर, पिपुल अफ नेपाल, काठमाण्डौं, रत्न पुस्तक भण्डार, सन् १९७६ ।
- ८) श्री ५ को सरकार केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०५८ ।
- ९) शर्मा, जनकलाल, हाम्रो समाज एक अध्ययन, काठमाण्डौं साभा प्रकाशन, वि.सं. २०४९, द्वितीय संस्करण ।
- १०) शर्मा, नगेन्द्र, नेपाली जनजीवन, काठमाण्डौं, साभा प्रकाशन, वि.सं. २०५२ ।
- ११) शर्मा, शरदचन्द्र, नेपाल र यसका निवासी, श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौं, वि.सं. २०४५ ।
- १२) हिच्चक, जोन टी., दि मगर्स अफ बनियान हिल, यु.एस.ए. सन् १९६५ ।

शोधपत्र सूची

- १) थापा मगर, ईश्वर, सोसियो-इकोनोमिक स्टेटस अफ मगर पिपुल : अ केस स्टडी अफ इमाडोल नगरपालिका, अप्रकाशित एम्.ए. शोधपत्र, पाटन संयुक्त क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागमा प्रस्तुत गरिएको, २०५६ ।

- २) रिमाल, प्रतिमा, मगर जातिको सामाजिक, सांस्कृति र आर्थिक पक्षको एक अध्ययन - गल्कोटनगरपालिका को एक समाजशास्त्रीय अध्ययन), अप्रकाशित एम्.ए. शोधपत्र, पाटन संयुक्त क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागमा प्रस्तुत गरिएको, २०५९ ।

परिशिष्ट १
अध्ययन प्रश्नावली

१) उत्तरदाताको नाम :

उमेर :

लिङ्ग :

शिक्षा :

२) पारिवारिक विवरण :

क्र.सं.	नाम	उमेर	लिङ्ग	घरमुलीसँगको नाता	शिक्षा	विवाहित/अविवाहित
१						
२						
३						
४						
५						

३) कुन परिवारमा हुनुहुन्छ ?

क) एकात्मक ()

ख) संयुक्त ()

४) एकात्मक परिवारमा रहनुको कारण के हो ?

क) पारिवारिक द्वन्द्व ()

ख) आर्थिक अभाव ()

ग) वैयक्तिक स्वतन्त्रता () घ) अन्य ()

५) संयुक्त परिवारमा रहनुको कारण के हो ?

क) वृद्ध र बालबच्चाको राम्रो हेरचाह ()

ख) पारिवारिक सुरक्षा ()

ग) साभ्ना आयश्रोत ()

घ) जनशक्तिको उपलब्धता ()

ड) अन्य ()

- ६) परिवारको सञ्चालन कसले गर्छ ?
 क) पुरुष () ख) महिला () ग) दुवै ()
- ७) तपाईंको मुख्य पेशा वा आयश्रोत के हो ?
 क) कृषि () ख) जागिर () ग) व्यवसाय ()
 घ) पशुपालन () ङ) ज्यालादारी () च) पेन्सन ()
- ८) सहायक पेशा छ वा छैन ? छ भने के हो ?
 उत्तर
- ९) जग्गा जमिन कति छ ? (रोपनीमा)
 उत्तर
- १०) विगत २० वर्षमा तपाईंले जग्गा किनबेच गर्नुभएको छ वा छैन ?
 क) किनेको छ () ख) बेचेको छ ()
 ग) दुवै () घ) छैन ()
- ११) वर्षभरि के कति खाद्यान्न उत्पादन गर्नुहुन्छ ? (मुरीमा)
 क) मकै () ख) गहुँ () ग) कोदो ()
 घ) धान () ङ) तोरी () च) अन्य ()
- १२) उत्पादित खाद्यान्नले कति समयसम्म खान पुग्छ ?
 क) ३ महिना () ख) नौ महिना () ग) छ महिना ()
 घ) वर्षभरि ()
- १३) उत्पादित अन्न, तरकारी, अन्नपात बेचविखन गर्नुहुन्छ वा हुँदैन ? हुन्छ भने कति आम्दानी गर्नुहुन्छ ?
 क) बेचविखन गर्नने () ख) आम्दानी ()
- १४) के कस्ता जीवजन्तु पाल्नु भएको छ ? बेचविखन गर्नुहुन्छ वा हुँदैन ? गर्नुहुन्छ भने कति आम्दानी गर्नुहुन्छ ?
 उत्तर
- १५) वर्षभरिको आय र व्यय कति छ ?
 क) आय ख) व्यय

१६) कुनै सरकारी, गैर सरकारी संस्थाबाट ऋण लिनुभएको छ वा छैन ? छ भने कुन प्रयोजनको लागि लिनु भयो ?

उत्तर

१७) विरामी हुँदा सर्वप्रथम कहाँ सम्पर्क गर्नुहुन्छ ?

क) स्वास्थ्य संस्था () ख) वैद्य ()

ग) धामी भक्ती () घ) स्वास्थ्य संस्था र धामीभक्ती दुवै ()

१८) छोराछोरीलाई भविष्यमा के बनाउन चाहनुहुन्छ ?

क) कृषक () ख) उनीहरूको चाहना अनुरूप ()

ग) आफ्नै पेशा ()

१९) विवाह गर्दा कसको निर्णयमा हुने गर्दछ ?

क) बाबुआमा () ख) छोराछोरीआफ्नै () ग) दुवैको संयुक्त ()

२०) प्रेम विवाहप्रति कस्तो धारणा छ ?

क) सकारात्मक () ख) नकारात्मक ()

२१) अन्तर्जातीय विवाहप्रति कस्तो धारणा छ ?

क) सकारात्मक () ख) नकारात्मक ()

२२) तपाईंले मनाउने वर्षभरिको चाडपर्व के के हुन् ?

१.

२.

३.

२३) तपाईंले मनाउने वर्षभरिको संस्कार के के हुन् ?

१.

२.

३.

२४) माथि उल्लेखित चाडपर्व, संस्कारहरू गर्ने पक्षमा हुनुहुन्छ वा विपक्षमा ?

क) पक्ष () ख) विपक्ष ()

२५) तपाईंको हालको आयश्रोत चाडपर्व, संस्कारहरू मनाउन पर्याप्त छ वा छैन ?

क) छ () ख) छैन ()

२६) तपाईंको आफ्नो जातिको मौलिक पहिचान भएका चाडपर्व, संस्कार छ छैन ?

क) छ () ख) छैन ()

२७) तपाईंको आफ्नै मौलिक पहिचान भएको पहिरन छ वा छैन ?

क) छ () ख) छैन ()

२८) घरको कुनै पनि कामको निर्णयमा महिलाको सहभागिता हुन्छ वा हुँदैन ?

क) हुन्छ () ख) हुँदैन ()

परिशिष्ट २

जानकारसँग गरिएको अन्तरक्रियाको चेकलिष्ट

- १) बिरकोट गाउँमा मगरहरूको आगमन
- २) धर्म, देवदेवीका पूजाआजा
- ३) चाडपर्व र संस्कार मनाउने तरिका
- ४) चाडपर्व र संस्कारमा आएको परिवर्तन
- ५) भेषभूषामा आएको परिवर्तन
- ६) छोराछोरीमा हुने विभेद
- ७) मौलिक रीतिरिवाज, परम्परा, मूल्यमान्यता
- ८) पितृकूल, पुरोहित, पुजारी
- ९) कृषि पद्धतिमा आएको परिवर्तन
- १०) स्वास्थ्य क्षेत्रमा रहेका उपचार पद्धति, अन्धविश्वास र त्यसमा आएको परिवर्तन
- ११) हाल र विगतमा महिलाको स्थान

चित्रहरू

